

CÍRKEVNÍ DĚJINY 19. STOLETÍ

DRAHOMÍR SUCHÁNEK,
MAREK ŠMÍD, VÁCLAV DRŠKA

Našim studentům

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Suchánek, Drahomír, 1972-

Církevní dějiny. 19. století / Drahomír Suchánek, Marek Šmíd, Václav Drška. --

Vydání 1.. -- Praha : Grada, 2026. -- 1 online zdroj

Anglické resumé

Terminologický slovník. -- Obsahuje bibliografii a rejstříky

ISBN 978-80-271-8577-1 (online ; pdf)

* 27-9 * 27(091) * (048.8:082) * (0.034.2:08)

- církevní dějiny -- 19. století
- dějiny křesťanství -- 19. století
- kolektivní monografie
- elektronické knihy

27-9 - Dějiny křesťanské církve [5]

CÍRKEVNÍ DĚJINY

19. STOLETÍ

DRAHOMÍR SUCHÁNEK
MAREK ŠMÍD
VÁCLAV DRŠKA

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude trestně stíháno.

Automatizovaná analýza textů nebo dat ve smyslu čl. 4 směrnice 2019/790/EU a použití této knihy k trénování AI jsou bez souhlasu nositele práv zakázány.

doc. PhDr. ThLic. Drahomír Suchánek, Ph.D., Th.D.

doc. PhDr. ThLic. Marek Šmíd, Ph.D. et Ph.D.

doc. PhDr. Václav Drška, Ph.D.

CÍRKEVNÍ DĚJINY

19. STOLETÍ

Vydala Grada Publishing, a.s.

U Průhonu 22, 170 00 Praha 7

tel.: +420 234 264 401

www.grada.cz

jako svou 10 660. publikaci

Recenzovali:

prof. PhDr. Zdeněk R. Nešpor, Ph.D.

prof. PhDr. Jiří Hanuš, Ph.D.

Odpovědná redaktorka Natálie Jirovcová

Redakce a korektury Martin Kos

Grafická úprava Antonín Plicka

Návrh a zpracování obálky Antonín Plicka

Počet stran 480

Vydání 1., 2026

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod a.s.

© Grada Publishing, a.s., 2026

Cover Photo © commons.wikimedia.org

Vyobrazení na obálce: detail obrazu od Jacquese-Louise Davida znázorňující vedle císaře Napoleona I. a jeho manželky Joséphine de Beauharnais také sedícího papeže Pia VII. a kardinála Giovanniho Battistu Capraru

ISBN 978-80-271-8578-8 (ePub)

ISBN 978-80-271-8577-1 (pdf)

ISBN 978-80-271-0235-8 (print)

Obsah

ÚVOD	7
------------	---

1 KŘESŤANSTVÍ NA PRAHU MODERNÍ DOBY – CÍRKVE V 19. STOLETÍ	13
---	-----------

1.1 Velká francouzská revoluce a vývoj do konce vlády Napoleona I.	15
1.2 Katolická církev v době restaurace a romantismu	40
1.3 Politický a společenský vývoj v protestantském prostředí v první polovině 19. století	65
1.4 Katolická církev v druhé polovině 19. století	81
1.5 Protestantismus mezi konzervativismem a liberální společností	119
1.6 Anglikánská církev ve víru změn 19. století	137

2 STRUKTURÁLNÍ A ORGANIZAČNÍ VÝVOJ CÍRKVÍ	153
--	------------

2.1 Organizační podoba křesťanských církví v 19. století	153
2.1.1 Organizace a struktura katolické církve v ponapoleonském období	154
2.1.2 Organizační vývoj hlavních protestantských konfesí	162
2.2 Řeholní život mezi restaurací a moderní společností	170
2.3 Křesťanské církve mimo Evropu a misijní aktivity	184
2.3.1 Utváření katolictví mimo Evropu – od misí k počátkům svébytné organizace	184
2.3.2 Nová dynamika protestantských a anglikánských misí	210

3. VNITŘNÍ ŽIVOT A ZBOŽNOST KŘESŤANSKÝCH CÍRKVÍ	227
--	------------

3.1 Liturgické hnutí a hledání nových bohoslužebných forem	227
3.1.1 Bohoslužebný život v katolickém prostředí	227
3.1.2 Vývoj protestantské liturgie mezi modernismem a doceněním starých forem	239
3.1.3 Proměny anglikánské liturgie v kontextu střetávání ritualismu a evangelikalismu	243
3.2 Křesťanská zbožnost v 19. století – formy religiozity, vnitřní misie a hnutí duchovního probuzení	247
3.2.1 Katolická zbožnost – tradice a inovace	248
3.2.2 Hledání nových forem protestantské zbožnosti	263
3.2.3 Lidové a vnitřní misie jako cesta k duchovní obnově společnosti	272
3.2.4 Fenomén náboženského probuzení a nová duchovní hnutí	282
3.2.5 Ještě křesťané? – náboženská hnutí překračující křesťanskou tradici	299

3.3	Fenomén sekularizace a vztahy mezi církví a státem v kontextu každodennosti	311
3.4	Vývoj myšlení křesťanských církví v 19. století	337
3.4.1	Katolická teologie jako strážkyně tradice a řádu	339
3.4.2	Protestantská teologie – liberální teologie a nová ortodoxie ve vzájemném střetávání	365
ZÁVĚR		385
SUMMARY		389
SEZNAM LITERATURY		393
JMENNÝ REJSTŘÍK		443
VĚCNÝ REJSTŘÍK		453
SLOVNÍČEK POJMŮ		463

Úvod

Po mnohých odkladech se dostává laskavému čtenáři do rukou třetí díl rozsáhlého projektu zpracování církevních dějin. Chronologicky navazuje na předchozí dva díly napsané naším (doplněným) autorským týmem (*Církevní dějiny – Antika a středověk*, *Církevní dějiny – Novověk*) a podává přehled vývoje křesťanských církví v širším dějinném kontextu v období 19. století. Analyzuje klíčové proměny křesťanství v období mezi Velkou francouzskou revolucí a začátkem první světové války. Tato epocha byla charakteristická hlubokými politickými, společenskými a kulturními změnami, které zásadně ovlivnily jak institucionální struktury církví, tak podobu a priority zbožnosti či teologického myšlení. Publikace se zaměřuje na reakce katolické, protestantské a anglikánské tradice na sílící sekularizaci, nacionalismus, industrializaci a vědecký pokrok a snaží se postihnout všechny důležité momenty vývoje křesťanské civilizace uprostřed modernizačních procesů a tendencí.

Jsme přesvědčeni, že 19. století představuje zásadní mezník v dějinách křesťanství. V této době se nejen proměnil vztah církví ke státu a společnosti, ale zároveň vznikaly nové teologické směry a duchovní hnutí reagující na proměňující se realitu moderního světa. Právě jejich dynamika a důsledky jsou jedním z téžisť této knihy. Vedle institucionálního vývoje a vnitřních reforem se publikace věnuje také teologickým diskusím, jež reflektovaly napětí mezi tradicí a modernitou, vírou a vědou, autoritou a individualismem. Pozornost upírá rovněž na redefinici vztahů církví ke státní moci, jejich roli při utváření národní identity a angažovanosti v globálních misijních aktivitách. Uchopit tento vývoj lze pouze prostřednictvím ekumenického přístupu, tedy sledovat utváření jednotlivých křesťanských církví ve vzájemné provázanosti, byť současně se zohledněním vlastních charakteristik jednotlivých konfesních skupin, resp. s ohledem na národní a lokální specifika.

Text knihy je členěn do tří rozsáhlých oddílů, z nichž každý se zaměřuje na odlišné aspekty vývoje křesťanství v námi sledovaném období. První kapitola analyzuje přechod od předmoderního křesťanství ke konfesně pluralitnímu a postupně sekularizovanému světu. Zvláštní důraz je kladen na Velkou francouzskou revoluci a její dopad na církevní struktury, roli katolicismu v napoleonské éře a následné období restaurace a romantismu. Podrobně je rovněž analyzován politický a společenský vývoj katolicismu v druhé polovině 19. století, kdy se vzájemné vztahy mezi církví a státem v řadě zemí vyhroutily a vstoupily do konfrontační fáze. Chronologicky jsme prezentaci ukončili smrtí papeže Lva XIII. (1903), která představovala v jistém smyslu předěl před následným obdobím zásadní vnější i vnitřní proměny katolické církve od pontifikátu papeže Pia X. Chronologicky se tedy prezentace vývoje církevního prostředí odklání od – v historiografii běžného – pojetí tzv. dlouhého století,

zahrnujícího standardně i období první světové války. Pozornost je rovněž věnována vývoji protestantských denominací a vlivu modernizačních procesů na jejich podobu, vztahům ke státní moci i roli uvnitř měnící se společnosti. Evangelická část křesťanstva se vyrovnávala s přicházejícími politickými a společenskými změnami rozdílněji, což bylo dáno jak množstvím různých protestantských církví a náboženských skupin, tak specifickými poměry v jednotlivých zemích.¹ Také evangeličtí křesťané hledali své místo v moderní společnosti, svá stanoviska a přístupy však utvářeli s větší svobodou a pestroostí než jednotnější katolické prostředí. Proto také bylo třeba se zaměřit na vývoj v jednotlivých zemích a regionech i na konkrétní konfesní skupiny a poukázat na shodné vývojové prvky, stejně jako na vlastní cesty a priority. Současně zde bylo nutné rezignovat na snahu podat vývoj protestantismu v celé jeho šíři – množství jednotlivých denominací nás přimělo k zaměření se jen na hlavní církevní proudy a zmínění menších skupin především tam, kde jejich vývoj představoval zajímavý či pro pochopení celku nezbytný prvek. Zvláštní místo ve výkladu si uchovala i anglikánská církevní rodina, významná nejen pro svébytný náboženský vývoj, ale i pro růst moci a aktivit Velké Británie ve sledovaném období. Ačkoliv totiž vycházejí církve anglikánské tradice ze společného reformačního základu, respektujeme moderní přístup, který upozorňuje na četná specifika anglikanismu. Ta jej staví mezi římskokatolickou církev a církve reformační tradice jako *via media*.

Druhá kapitola se věnuje strukturálním a institucionálním proměnám církví v 19. století. Přibližuje dynamiku vnitřních reforem katolické církve včetně pontifikátu Pia IX., který v roce 1864 zveřejnil *Syllabus errorum* a v roce 1869 svolal První vatikánský koncil, definující dogma o papežské neomylnosti. Papežství muselo po porážce napoleonské Francie přistoupit k rozsáhlé obnově a reorganizaci církevní struktury a zahájit četná jednání s katolickými i protestantskými vládami, aby upevnilo fungování církevního organismu. Nové výzvy byly spojeny se zánikem samostatného Církevního (papežského) státu a problémem požadované reformy papežské kurie. Protestantské církve naopak procházely procesem liberalizace a adaptace na moderní společnost. Musely se vypořádat se zásahy států včetně tlaku na organizační změny, do jejich fungování se promítaly demokratické myšlenky i rostoucí sebevědomí uvnitř konfesních skupin. Některé církve prošly fází spojování, jiné se naopak rozpadly a musely se vyrovnat se vznikem tzv. svobodných církví. Rovněž anglikánská církev řešila otázky identity mezi katolickou a protestantskou tradicí a hledala správnou cestu svého směřování. Významnou součástí této kapitoly je také misijní expanze, která zásadně proměnila globální křesťanství a přispěla k jeho rostoucí

¹ Termín „evangelický“ a jeho ekvivalenty používáme jako synonymum k „protestantský“, v souladu s českým jazykovým a religionisticko-historickým územím, který tak označuje zejména církevní skupiny luterské, a po roce 1648 i reformované, kalvínské tradice. Tam, kde je potřeba rozlišit mezi jednotlivými proudy protestantismu (např. metodismem, letničním hnutím apod.), tak činíme explicitně.

diverzitě. Současně nebylo možné pominout specifický fenomén řeholního života a jeho dynamické přetváření v období společenské modernizace.

Třetí kapitola se zabývá vnitřním životem církví a jejich duchovními proměnami. Sleduje vývoj liturgie, vznik nových zbožných praktik, náboženská probuzení a zrod duchovních hnutí, jež zásadně ovlivnila křesťanskou identitu 19. století. Zvláštní pozornost je věnována vlivu industrializace a urbanizace na církevní život a rozvoj sociální nauky církve, zejména ve světle encykliky *Rerum novarum* papeže Lva XIII. (1891). Společenská transformace se odrážela jak v náboženské každodennosti, tak ve strukturálních změnách, které umenšily roli církví ve veřejném prostoru. V tomto oddílu se proto zaměřujeme na fenomén sekularizace a jeho konkrétní projevy v širším kontextu obnovných náboženských hnutí. Kromě toho kniha reflektuje vývoj hlavních myšlenkových proudů křesťanství a teologické diskuse o vztahu křesťanství a modernity, které později vyústily v modernistickou krizi a reformní tendence uvnitř církví.

* * *

Třetí díl tak představuje nejen přehled historického vývoje křesťanských církví v 19. století, ale i podrobnou analýzu teologických, sociálních a kulturních změn, které zásadně formovaly náboženský život této epochy. Kniha se soustřeďuje na klíčové transformační procesy, jako jsou rostoucí sekularizace, změny ve vztahu církví ke státu, formování moderní teologie a reakce křesťanských společenství na politické a společenské výzvy doby. Z metodologického hlediska se kniha opírá o interdisciplinární přístup, který propojuje církevní dějiny s širšími politickými, sociálními a kulturními procesy. Vedle historické komparace a sociálněhistorické analýzy využívá také prvky dějin idejí a náboženské antropologie, což umožňuje komplexnější pochopení proměn křesťanství v tomto období.

Naším cílem je přispět k hlubšímu pochopení dynamiky křesťanství ve sledovaném období a nabídnout čtenářům ucelený a analyticky propracovaný pohled na problematiku. Vzhledem k rozsahu tématu se kniha koncentruje primárně na evropský kontext, avšak neopomíjí ani misijní aktivity a multikonfesní hnutí, které ovlivnily globální křesťanství. Tam, kde došlo k zásadnímu přínosu nových náboženských myšlenek a přístupů, zejména skrze americká probuzenecká a adventistická hnutí, jsme se snažili ukázat vzájemný vliv evropského a amerického křesťanství. Co naopak tento díl neobsahuje, je prezentace vývoje a hlavních problémů křesťanských církví východní tradice. Jsme si této neúplnosti plně vědomi a čtenáře nehodláme o tuto důležitou součást křesťanského světa ochudit. Vývoj ortodoxního křesťanství, stejně jako dalších východních křesťanských tradic, bude jako samostatný oddíl zařazen do připravovaného čtvrtého dílu, který bude zaměřen na proměny křesťanství ve 20. století.

Po technické stránce jsme i v tomto třetím díle zůstali věrni rozčlenění textu do tří úrovní. Základ tvoří systematické vyličení probíraných témat, které by mělo čtenáře seznámit s prezentovanou problematikou. Tam, kde se nám to jevilo jako vhodné a žádoucí, připojujeme doplňkové pasáže, jež danou otázku konkretizují na vybraném

příkladu či přistupují k detailnímu rozboru. Tyto části jsou v textu i graficky odlišeny menším formátem písma. Třetí úroveň tvoří pramenné citace z vybraných dokumentů, které zařazujeme pro lepší pochopení řešených témat. Tyto výtahy z pramenů jsou graficky odděleny umístěním do orámovaných konvolut. Opět jsme se snažili o přebírání již existujících překladů pramenů tam, kde byl dostupný relevantní překlad do českého jazyka. V mnoha případech to však nebylo možné či vhodné, proto uvedené pramenné citace překládáme z originálu.

* * *

Kniha je primárně určena studentům vysokoškolských oborů zaměřených na historii, teologii, religionistiku a společenské vědy, kteří potřebují ucelený přehled o vývoji křesťanství v 19. století. Věříme, že svým analytickým přístupem a syntetickým zpracováním může oslovit i odborníky na církevní dějiny, akademiky z oblasti humanitních věd či pedagogy na středních a vysokých školách. Dílo může být rovněž cenným zdrojem informací pro širší veřejnost se zájmem o dějiny náboženství, ekumenismus a historické proměny křesťanství v moderní době. Snažili jsme se o propojení odborné analýzy s přístupným jazykem, což umožňuje, jak věříme, aby kniha byla využitelná nejen akademiky, ale i zájemci z řad neodborné veřejnosti.

Jsme přesvědčeni, že tento text alespoň částečně vyplní stále existující mezeru v tuzemské historické a teologické literatuře, neboť přináší komplexní pohled na dějiny křesťanství v 19. století, založený na solidním teoretickém rámci a širokém spektru pramenů. Církevně-historické zpracování problémů náležejících chronologicky do období 19. století je v českém odborném prostředí zastoupeno mnohými velmi kvalitními studiemi zaměřenými na vybrané problémy a otázky, což ostatně prokazují četné odkazy v této knize (např. sekularizace, lidová zbožnost, organizace církví apod.). K dispozici jsou rovněž překladové práce soustředěné na vybrané otázky života a vývoje křesťanských církví ve sledovaném období a přehledové syntézy církevních dějin. Nelze však přehlédnout, že některé dostupné práce již představují starší, neaktualizovaný a často konfesními přístupy svých autorů ovlivněný přehled problematiky. Současně platí, že přehledové práce trpí nevyváženým výběrem témat a zjednodušováním složitějších otázek. To vše nás vedlo k rozhodnutí uchopit celé téma novým a souhrnným způsobem a předložit církevně-historickou syntézu vývoje křesťanství v 19. století.

Rozsah a šíře prezentované materie jsou pro 19. století značné, což se také zrcadlí v množství odkazů na relevantní zdroje, z nichž jsme při zpracování našeho výzkumu vycházeli. Opíráme se nejen o zahraniční odbornou literaturu a nejnovější historiografické přístupy, ale také o české studie a analýzy publikované v posledních desetiletích, které se věnují specifickým aspektům ekumenických dějin této epochy. Tam, kde to bylo možné a vhodné, jsme se snažili upozornit na odborné práce tuzemské provenience, popřípadě na odborné zahraniční texty přeložené do českého jazyka, aby měl čtenář možnost doplnit si poznatky studiím zdroje, jež lze snáze dohledat v místních knihovnách a nakladatelstvích. Pro řadu řešených problémů to

však nebylo možné, proto jsou čtenáři odkazováni na zahraniční výzkum. Nemůže se vždy samozřejmě jednat o vyčerpávající a plně reprezentativní výčet vhodné literatury k tématu, přesto jsme se snažili poskytnout dostatečný soubor odborné literatury, kterou bude moci případný zájemce následně využít pro detailnější pohled na vybraný aspekt problematiky.

* * *

Na závěr bychom chtěli vyjádřit vděčnost nakladatelství Grada Publishing, které trpělivě tolerovalo opakující se odkládání dokončení díla. Konkrétně děkujeme šéfredaktorce redakce společenskovědních oborů Mgr. Gabriele Plickové, která nás v našem snažení podporovala a umožnila nám přistoupit ke zpracování knihy. Děkujeme také každému, kdo nám pomohl při přípravě této knihy, především (řazeno abecedně) Michalu Balcarovi, Adamu Csukásovi, Denise Červenkové, Vojtěchu Eliášovi, Daně Jakšičové, Pavlu Kopečkovi, Jiřímu Pavlíkovi a dalším odborníkům na církevní historii, liturgiku, teologii či církevní správu za jejich cenné podněty a kritické postřehy. Za pečlivé a laskavé prohlédnutí textu a podnětné připomínky náleží poděkování panu prof. PhDr. Jiřímu Hanušovi, Ph.D., a panu prof. PhDr. Zdeňku R. Nešporovi, Ph.D.

V neposlední řadě patří upřímné poděkování našim rodinám, které nás po celou dobu práce na této knize posilovaly svou trpělivostí, pochopením a neocenitelným zázemím. Jejich dlouhodobá podpora nám umožnila věnovat se studiu církevních dějin, soustředit se na badatelskou činnost a překonávat nevyhnutelné překážky spojené s náročným procesem psaní a redakce této knihy. Oceňujeme nejen jejich toleranci k našemu časovému vytížení, ale také povzbuzení a zájem, které pro nás byly cenným zdrojem motivace. Bez jejich laskavosti, porozumění a trvalé důvěry v naše úsilí by dokončení tohoto díla bylo mnohem obtížnější.

Křesťanství na prahu moderní doby – církve v 19. století

Jen málokteré dějinné události se tradičně přisuzuje tak symbolický a zlomový význam, a zejména dopad na další vývoj evropského křesťanstva, jako tomu je u Velké francouzské revoluce z roku 1789. Již několik desetiletí probíhající intelektuální, společenský i hospodářský přerod se přetavil v odhodlání prosadit ve francouzské monarchii potřebné změny a postupně revoluční myšlenky hlásající nutnost radikální proměny společenských pořádků pronikly do okolních zemí. Síla idejí i armády nejdříve revoluční a poté císařské Francie zasáhla ustálený politický pořádek evropských států a iniciovala prosazení četných společenských reforem. A stranou samozřejmě nemohly zůstat ani církve.

Největší úder postihl katolickou církev ve Francii, která během několika málo let ztratila své dominantní postavení. V ostatních zemích, např. v Německu a Španělsku, nebyl vývoj tak radikální a rychlý, byť zde se také udály četné reformy. V Itálii došlo k oslabení církevní moci až s národními sjednocovacími hnutími ve druhé polovině 19. století. Katolická církev ztratila významnou část svých rozsáhlých majetků i práv, a to často nezvratně – stačí poukázat na mediatizaci církevních území v rámci teritoriálních změn prováděných císařem Napoleonem I. ve Svaté říši římské národa německého, kde zanikla nezávislá církevní biskupství a opatství. Jinde se zhroutila národní církevní organizace závislá dosud na vůli panovníka, což ovšem později, snad trochu paradoxně, posílilo uvádající papežskou autoritu. Významné bylo zpochybnění tradičního pojetí a role náboženství jako takového. Ve venkovských oblastech a konzervativních částech Evropy zůstala náboženská praxe i nadále dominantní, přesto deistické či přímo ateistické myšlenky začaly rezonovat nejen mezi intelektuály a městským obyvatelstvem, ale nejednou pronikly i mezi nižší lidové vrstvy, což otevřelo prostor k dalším změnám v pohledu na podstatu a fungování lidské společnosti.

Prezentovat revoluční impulzy pouze v duchu rozmělnění stávajících mocenských pořádků by však bylo příliš zjednodušené. Nelze přirozeně popřít, že církevní struktury většiny křesťanských institucí byly dlouhým revolučním obdobím citelně zasaženy a nejednou byly nuceny bojovat o samotné přežití. Konec francouzského císařství a odchod Napoleona I. z mocenského výsluní současně zahájily mnoho-
vrstevnatý proces restaurace, zahrnující jak úsilí o obnovu předchozích pořádků, tak i hledání nových alternativ a forem. S nebyvalou dynamičností se prosazovaly myšlenky moderního nacionalismu a hledání národních ideálů určovalo formování mnoha evropských společností. Nemenší přitažlivost měla koncepce občanské společnosti a právního státu, v němž nebylo možné pominout vůli lidu. Církevní myšlení

i praxe nemohly zůstat nezasaženy těmito trendy a nalézání odpovědí na četné výzvy proměňujícího se 19. století zaměstnávalo jednotlivce i celá církevní společenství. Nejvýrazněji se ideové napětí vůči novým společenským výzvám projevilo v katolické církvi, jejíž reakce měla převážně defenzivní charakter. Církev akcentovala neměnné normativní principy, často ve zřetelném protikladu k dobovému liberalismu a rostoucím demokratizačním tendencím. Současně pod vlivem celkové nejistoty v porevolučních desetiletích si katolicismus i díky šířícímu se romantismu vybudoval silné postavení, které mu umožnilo vystupovat s obnoveným sebevědomím a prezentovat se jako pevná zástita v nejisté době. Pozornost se stále více koncentrovala na postavu papeže jakožto svorníku jednoty křesťanstva a nezpochybnitelné morální autority. Něco podobného pestré spektrum protestantských církví nabídnout nemohlo. Široce diskutovaným tématem se však stávala náboženská svoboda a vymanění se z dohledu státní moci. Rozvíjely se rozličné projevy náboženského života, počínaje intelektuálními počiny a konče nalezením významu charitativní práce a osobní role jednotlivce při hledání náboženské pravdy.

Všechny tyto tendence a rozpory dále umocnila nová vlna revolucí v roce 1848 a první viditelné úspěchy národních a občanskoprávních snah v průběhu druhé poloviny 19. století. Většina evropských států postupně akceptovala ústavní režim a přijala podíl občanů na správě veřejných věcí. Evropou se šířily liberální myšlenky, akcentující nejen rovnost před zákonem, ale i svobodu myšlení včetně náboženského vyznání. Nemenší význam mělo národní sjednocování dosud historicky rozdělených oblastí – vzniklo nové Německé císařství a Italské království, o svá práva se hlasitě hlásili Irové, Poláci a další národy. Ruku v ruce s těmito změnami narůstala role státu, který si nárokoval řadu funkcí, jež dosud zůstávaly nezakotvené či tradičně je obstarávaly jiné části společnosti. Nelze opomenout ani šíření socialistických myšlenek, úzce souvisejících s neřešenou dělnickou otázkou. Křesťanské církve dokázaly jen obtížně a nepříliš pružně či adekvátně reagovat na všechny tyto změny. Nejmenší ochotu přizpůsobit se novým požadavkům opět projevila katolická církev, která se v době dlouhého pontifikátu papeže Pia IX. (1846–1878) jasně postavila do čela konzervativního tábora.

Výsledkem byl tzv. kulturní boj, vyznačující se prohlubováním vzájemných rozporů mezi občanskou a nacionální společností a církevními strukturami. Papežství dokázalo kolem sebe soustředit odhodlanou a poměrně početnou skupinu, která čelila novým výzvám s pevným přesvědčením, že tvoří poslední baštu bránící vítězství indiferentismu a relativismu. Nebývalé vzepětí katolické veřejnosti, ale souběžně i řady evangelikálních a letničních skupin na protestantské straně fungovalo jako trvalá připomínka životnosti evropského křesťanství. Církevní nepoddajnost však na druhé straně jen dále prohlubovala vzájemné příkopky a rozdělovala společnost na antagonistické skupiny bez možnosti rychlého překonání rozporů, což mj. prokázaly i neúspěšné snahy o nalezení konsenzu na konci pontifikátu Piova nástupce Lva XIII. (1878–1903).

1.1 Velká francouzská revoluce a vývoj do konce vlády Napoleona I.

Reformní požadavky francouzské společnosti nebyly primárně směřovány proti náboženství či katolické církvi jako takové, jakkoliv by se to mohlo zdát s ohledem na kritické hlasy mnohých filozofů, literátů či příslušníků střední třídy. Role církve byla stále vnímána jako nezbytná a přínosná, a pokud zaznívala nespokojenost, potom hlavně s klerickými privilegii a přílišným vlivem církevních institucí na veřejný život. V jistém smyslu se dokonce dalo očekávat, že nemalá část katolického duchovenstva bude mít zájem na prosazení potřebných změn. Když na počátku roku 1789 oslovil král Ludvík XVI. (1774–1792) poddané, aby zvolili své zástupce pro jednání generálních stavů, současně je vyzval, aby je vybavili pokyny, co je třeba nejvíce řešit. Výsledkem byly tzv. sešity stížností (*cahiers de doléances*), jež shrnovaly problémy, které považovaly jednotlivé skupiny obyvatelstva za nejpalčivější.²

Část výhrad třetího stavu³ se týkala i církevních záležitostí, avšak nikoliv ve smyslu zpochybnění role církve ve společnosti. Spíše se očekávala reorganizace její struktury, která byla závislá na králi, a zrušení církevních privilegii. Vůle k ústupkům vycházela i od samotných duchovních, což se záhy projevilo po zahájení jednání generálních stavů v Paříži. Vlivná skupina nejbohatší šlechty a většina biskupů se pokusily negovat návrhy královských ministrů a zasedání stavů přerušit, třetí stav se však proti takovým snahám postavil a rychle získal podporu nižšího duchovenstva, které se k němu připojilo a přehlasovalo odpor biskupů a dalšího vyššího kléru. Takový průběh událostí umožnilo složení duchovních poslanců – z 296 osob, které zastupovaly při jednání stavů duchovenstvo, bylo 47 biskupů, 23 opatů, 6 kapitulních vikářů, 12 kanovníků a 208 farářů a dalších zástupců nižšího kléru; ti tak tvořili jasnou většinu.⁴ Nejednota prvního, duchovenského stavu zřetelně ukázala dosud opomíjený rozkol, který ve francouzské církvi panoval. Vysoký klérus již řadu desetiletí tvořil jakýsi stát ve státě a postupně se odcizil jak zbytku společnosti, tak i většině kněží. Byl to mj. důsledek naprosté nobilizace biskupské vrstvy – mezi episkopát i s ohledem na královské potvrzování úřadů pronikali jen příslušníci šlechty, kteří posty v čele církevní hierarchie využívali jako zdroj moci, prestiže a hmotného zajištění. Naopak většina diecézního

² Srov. Grateau, P. *Les cahiers de doléances, une relecture culturelle*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 2001, v češtině např. Tinková, D. *Revoluční Francie 1787–1799*. Praha: Triton, 2008, s. 34–35. Přehlednou analýzu stavu předrevoluční francouzské společnosti podává rovněž Dawson, Ch. *Bohové revoluce*. Praha: Vyšehrad, 1997, s. 59–71.

³ Třetí stav (*tiers état*), tvořený zbytkem neurozené a neklerické společnosti, zastupovali poslanci z řad obchodnických a statkářských skupin, stejně jako příslušníci střední třídy (finančníci, právníci, lékaři a další svobodná povolání apod.).

⁴ Srov. Maier, H. *Revoluce a církev*. Brno: CDK, 1999, s. 213.

duchovenstva měla ke svým biskupům mentální odstup a mnozí si stěžovali na nedostatečné hmotné zajištění.⁵

Každodenní kontakt s věřícími činil klérus citlivějším k náladám ve společnosti a významná část farářů a dalších členů duchovenstva souhlasila s nutností dosáhnout organizačních a hospodářských reforem, i kdyby se měly dotknout některých církevních privilegií. Na tomto místě je třeba zmínit důležitou skutečnost, že církev se jako celek podílela na daňovém zajištění státních financí, ale ve srovnání s většinou venkovských i městských poddaných ne spravedlivě a systémově. Nemusela odvádět každoroční dávky a poplatky, „pouze“ se od ní každých pět let očekával dobrovolný příspěvek ve prospěch státu (*don gratuit*), jenž se ale pohyboval jen kolem 3 % všech daní království.⁶ Pokud uvážíme, že církev vybírala nemalé částky skrze povinné církevní desátky a vlastnila rozsáhlý movitý i nemovitý majetek,⁷ musela být její daňová privilegia trnem v oku zejména prosazující se podnikatelské a obchodnické vrstvě. Nelze samozřejmě pominout, že církev zajišťovala řadu funkcí a projektů, které by z dnešního pohledu měl garantovat stát, tj. hlavně v oblasti školství, zdravotnictví a sociální péče (chudobince, starobince, vývařovny pro chudé apod.). S ohledem na její majetek a reálnou ekonomickou sílu se však výčet těchto aktivit nejeví být tak velký, jak by se mohlo na první pohled zdát.

Do popředí se v okamžiku jednání generálních stavů, tedy na počátku července 1789, dostaly hlasy několika respektovaných kleriků, kteří v nastalé situaci spatřovali šanci na prosazení svých vizí. Stačí připomenout postavy abbého Faucheta či abbého Grégoira, kteří ve svých kázáních i literárních textech opakovaně postulovali překonání stavovských rozdílů a utvoření nové spravedlivé společnosti, vše v duchu návratu k ideálům rané církve. Hesla o rovnosti, svornosti a bratrství rozhodně nemusela být výrazem proticírkevního radikalismu či vítězství ateismu nad náboženským zpátečnictvím. Naopak – křesťanské ideály bliženecké lásky a rovnosti před Bohem mohly být funkčním modelem utváření nové francouzské společnosti.

⁵ Duchovní stav zahrnoval ve Francii přibližně 120 tisíc kleriků a příslušníků mužských i ženských řeholí v téměř tisícovce klášterů. Klíčové pozice ovšem držela poměrně úzká skupina diecézních biskupů (139 prelátů) a jejich nejbližšího okolí, zatímco masa farního kléru (více než 50 tisíc kleriků) se musela řídit jejich rozhodnutími.

⁶ Komplexně se složitou otázkou církevních úlev a kompenzací v daňové oblasti zabývá např. studie Ravitch, N. *The Taxing of the Clergy in Eighteenth-Century France*. *Church History* 33 (1964), č. 2, s. 157–174, srov. rovněž Maier, H. *Revoluce a církev*, s. 212, popř. Soboul, A. *Die Grosse Französische Revolution: ein Abriss ihrer Geschichte (1789–1799)*. Frankfurt am Main: Büchergilde Gutenberg, 1973, s. 16.

⁷ Jen polnosti a lesy jsou odhadovány na cca 15 % celkové výměry zemědělské půdy.

Anonymní karikatura z roku 1790 glosující dekret Národního shromáždění o zrušení řeholních řádů

(Zdroj: commons.wikimedia.org)

Oba výše zmiňovaní kněží nepochybovali o životaschopnosti nové společnosti postavené na křesťanských hodnotách. Claude Fauchet († 1793), pyšníci se ještě před vypuknutím revoluce titulem oficiálního královského kazatele (*prédicateur du Roi*), se proslavil již při útoku na Bastilu a v následujících týdnech řadou kázání přesvědčoval pařížské obyvatelstvo o správnosti revolučních změn. Stačí připomenout, že právě on vysvětlil v katedrále Notre Dame nové prapory Národní gardy a podílel se na vedení tzv. Sociálního klubu (*Cercle social*), známějšího jako Společnost přátel pravdy (*Les Amis de la Vérité*), který se snažil o vzájemné usmíření společnosti v náboženském duchu. Rovněž lotrinský kněz Henri Grégoire († 1831) se s Fauchetem shodoval v tom, že problémy společnosti způsobila sociální a stavovská nerovnost a vinu za úpadek země přisuzoval především šlechtě a s ní spojenému episkopátu. Aktivně se podílel na formulování Deklarace práv člověka a občana (26. srpna 1789), ale již v rámci diskusí o tomto základním milníku revolučních myšlenek se dostal do konfliktu se zbytkem Národního shromáždění, když trval na následném textu doplňujícím práva i povinnosti (dle přirozeného, tj. Božího práva).⁸ Velmi brzy tak oba narazili na limity svého působení a dostávali se do stále větší izolace.

⁸

Plonger, B. *Zrození republikánského křesťanství*. Brno: CDK, 2000, s. 84–85.

Vliv obou postupně upadal, do značné míry v souvislosti s radikalizací revolučních požadavků. Oba působili v zákonodárných sborech a po přijetí tzv. Občanské ústavy duchovenstva (viz níže) byli zvoleni biskupy (Fauchet v Calvadosu, Grégoire v Blois), idea společenské smlouvy dle přirozeného, Bohem daného práva se však jen obtížně prosazovala ve víru narůstajících kontroverzí a bojů. Fauchet, který se přidal ke girondistům, byl obviněn z podílu na zavraždění jednoho z revolučních vůdců Jeana-Paula Marata a v říjnu 1793 popraven.⁹ Grégoire zůstal nárůstu násilí ušetřen a ještě v roce 1794 se výrazně zasloužil o zrušení otroctví. Jako aktivní poslanec a člen dalších klíčových grémií působil až do roku 1801, kdy na protest proti Napoleonem dohodnutému konkordátu se Svatým stolicí složil biskupský úřad. Ani pád Napoleona jeho pozici již nezlepšil, neboť restaurační vláda Bourbonů v něm nadále spatřovala jednoho z viníků předchozích zmatků. Zemřel v ústraní a chudobě v roce 1831 v Paříži.¹⁰

První fáze revoluce se nesla v duchu vzájemnosti a společné vůle dosáhnout potřebných změn. Zástupci třetího stavu si byli dobře vědomi toho, že bez prvotní podpory kléru by jejich aktivity nemohly dosáhnout tak rychle úspěchu.¹¹ Proto zpočátku nenacházely hlasy žádající zásahy proti církvi, či dokonce křesťanskému náboženství širší podporu. Klérus navíc souhlasil společně s nemalou částí šlechty ve věci rušení přežitého systému privilegií a rezignoval na církevní desátky, tedy významnou část svých příjmů – vše ve prospěch „francouzského národa“ (4. a 5. srpen 1789). Určité napětí sice vyvolalo prohlášení lidských práv, v jehož důsledku ztratila katolická církev status církve státní, ale na jejím postavení ve společnosti se nemělo nic principiálně změnit, neboť i nadále byl katolicismus deklarován jako víra většiny Francouzů (26. srpen). Zásadním problémem však zůstávala neutěšená finanční situace monarchie a nutnost urychleně ji řešit. V průběhu debat se logicky vynořily názory, že je třeba využít církevní majetek. Hlasatelem tohoto způsobu ozdravení státních financí se stal autunský biskup Charles-Maurice de Talleyrand, který již od počátku revoluce stál spíše na straně třetího stavu, byť ani on nezpochybňoval roli církve ve společnosti. Tvrdé debaty nakonec vyústily v rozhodnutí odejmout církvi majetek a využít ho ve prospěch státu, vše s odůvodněním, že církev v podstatě nebyla

⁹ Více k jeho životu srov. Espiner-Scott, J. G. *Claude Fauchet, sa vie, son œuvre*. Paris: Droz, 1938.

¹⁰ K osobě H. Grégoira srov. Goldstein Sepinwall, A. *The Abbé Grégoire and the French Revolution: the Making of Modern Universalism*. Berkeley: University of California Press, 2005; Necheles, R. F. *The Abbé Grégoire, 1787–1831: the Odyssey of an Egalitarian*. Westport, Conn.: Greenwood, 1971, či Dean, R. J. *Labbe Gregoire et l'église constitutionnelle apres la terreur 1794–1797*. Paris: Picard, 2015, popř. v češtině Tinková, D. *Revoluční Francie*, s. 238–240.

¹¹ V napjaté atmosféře v polovině června 1789, kdy se prohlásili poslanci třetího stavu Národním shromážděním a kdy reálně hrozil královský zásah, se první duchovní stav rozhodl (jakkoliv těsně, v poměru hlasů 169:157) připojit k občanským poslancům, což se ukázalo být rozhodujícím.

vlastníkem, ale spíše správcem tohoto majetku. Činnosti, které dosud církev vykonávala v oblasti vzdělávání či charity, nyní převezme stát, a proto si může nárokovat i církevní majetek, který měl sloužit těmto sociálním a edukativním účelům. Vše potvrdil dekret z 2. listopadu 1789, kterým se stát současně zavazoval k materiální podpoře církve včetně obnovy kostelů a platu pro farní duchovenstvo.

Podstatná část vysokého kléru a mnoho dalších duchovních pohlíželi na tyto zásahy do života církve s rostoucí nedůvěrou. Církev bez majetkového zázemí ztrácela faktickou autonomii a nebylo možné přehlédnout, že kvůli přijatým opatřením se k bývalému církevnímu majetku dostávali bohatí statkáři a podnikatelé, nezřídka i různí spekulanti. Stále však většina zbývajícího kléru považovala nastolený trend za součást nezbytné očisty společnosti a nastavení nových žádoucích pravidel. Zlom přinesly až zákony přijaté v následujícím roce. Dne 13. února 1790 zrušilo Národní shromáždění většinu církevních řádů a klášterů s výjimkou těch, které mohly prokázat aktivní vzdělávací a nemocniční činnost.¹² Podle mnohých poslanců nebyly řeholní sliby slučitelné s občanskými právy, neboť znamenaly rezignaci na rodinu či svobodné rozhodování. Již zde bylo možné namítnout, že se poslanci svým rozhodnutím posouvají nad rámec pravomocí, které by jim s ohledem na deklarovanou svobodu vyznání fakticky příslušely. Mnohem zásadnější legislativa však měla přijít vzápětí. Během května 1790 se poslanci, navzdory nesouhlasu některých duchovních členů Národního shromáždění a především bez konzultací s episkopátem a církevními představiteli, začali zabírat dalším fungováním katolické církve ve Francii. Výsledkem jejich úvah bylo uzákonění Občanské ústavy duchovenstva, která fakticky podřizovala fungování katolické církve státním úřadům a rušila její spojení s papežstvím.¹³

Občanská ústava duchovenstva (*Constitution civile du clergé*), na jejíž podobě se mj. podílel výše zmiňovaný abbé Grégoire, byla schválena 12. července 1790 a vyhlášena o měsíc později (24. srpna 1790). Ve čtyřech oddílech zaváděla nové uspořádání katolické církve ve Francii, které mělo kopírovat státní organizační dělení. Místo dosavadních 139 diecézních biskupství bylo utvořeno 83 biskupských jednotek, které hranicemi odpovídaly státním departementům (krajům). Rovněž rozsah a počet farností byl nově koncipován tak, aby zahrnoval odpovídající počet lidí, konkrétně 6 tisíc farníků. Důležité bylo, že se biskupové, faráři a další diecézní duchovenstvo stávali státními činiteli, a jelikož stát zajišťoval jejich plat, nárokoval si i jejich ustanovování. Místo dosavadního způsobu jmenování biskupů a farářů se nově měli ujímat funkce na základě voleb, a to v případě

¹² K likvidaci klášterů srov. Muller, C. *La fin d'un monde: la suppression des monastères et abbayes d'Ancien Régime sous la Révolution (1791–1792)*. Haguenau: Société d'histoire de l'Eglise d'Alsace, 1997.

¹³ K tématu srov. v češtině Halas, F. X. *Fenomén Vatikán: idea, dějiny a současnost papežství, diplomacie Svatého stolce, České země a Vatikán*. Brno: CDK, 2004, s. 239.

biskupů skrze volební shromáždění kléru a laiků příslušného departementu a u farářů se na volbě podílelo obyvatelstvo dané farnosti. Dříve významné katedrální kapituly a u nich působící kanovníci byly zcela zrušeny. Z další prvků je vhodné vyzdvihnout odmítnutí podřízení francouzské církve zahraničním autoritám, zejména papežské – i nadále zůstal papež duchovní hlavou, ale po jurisdikční a organizační stránce mělo být dosavadní pouto přetrženo.¹⁴

Občanská ústava francouzského duchovenstva (12. července 1790) – výběr hlavních bodů

1. Každý departement tvoří jedinou diecézi a každá diecéze má stejný rozsah a stejné hranice jako departement.
2. Každé církvi nebo farnosti i každému francouzskému občanu je zakázáno uznávat v jakémkoli případě a pod jakoukoli záminkou autoritu obyčejného biskupa nebo metropolitu, jehož sídlo je na území cizí moci, jakož i autoritu jeho vyslanců sídlících ve Francii nebo jinde; to vše bez újmy jednoty víry a společenství s viditelnou hlavou světové církve.
3. Obsazování všech duchovních míst, biskupských stolců i farních úřadů se provádí volbou na základě prosté většiny hlasů. Biskupa volí voliči departementu týmž způsobem, jakým volí shromáždění departementu.
4. Zvolený složí před svěcením za přítomnosti představitelů obce, lidu a kléru slavnostní přísahu, že bude pečlivě bdít nad věřícími diecéze jemu svěřené, že bude věrný národu, zákonu a králi a že bude ze všech sil dodržovat ústavu [...].
5. Faráře volí voliči distriktu stejným způsobem, jakým volí členy správy distriktu.
6. Tomu, kdo byl takto zvolen, udělí biskup kanonické pověření; je oprávněn jej předtím přezkoušet co do nauky a chování, a chce-li jej odmítnout, musí písemně uvést své důvody, přičemž má dotyčný možnost odvolat se k občanské vrchnosti.
7. Ten, kdo byl zvolen a ustanoven farářem, složí tutéž přísahu jako biskup, za přítomnosti představitelů obce, lidu a kléru.
- [...]
9. Všichni duchovní jsou placeni státem a faráři, kteří onemocní nebo zestárnou, dostanou placeného vikáře nebo penzi, která odpovídá platu vikáře.

Zdroj: Stemberger, G. a kol. *2000 let křesťanství*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1999, s. 569–570.

¹⁴

Text ústavy dostupný z: <http://lvhpog.e-monsite.com/medias/files/constitution-civile-du-clerge-1790.pdf>. Komentář a další souvislosti srov. Dean, R. J. *L'Assemblée constituante et la réforme ecclésiastique 1790: la constitution civile du clergé du 12 juillet et le serment ecclésiastique du 27 novembre*. Paris: Dean, 2014, popř. Schatz, K. *Dějiny papežského primátu*. Brno: CDK, 2002, s. 148–149.

Pamětní talíř připomínající občanskou ústavu duchovenstva
(Zdroj: commons.wikipedia.org)

Jakkoliv nebylo sporu o zásadním zásahu státu do vnitřních církevních záležitostí, a především vyšší duchovenstvo neslo s nelibostí fakt, že jim byly výše uvedené změny *de facto* vnuceny, nedošlo k okamžitému odmítnutí nové legislativy. Stále panovala atmosféra národní jednoty, kterou demonstrovaly různé veřejné akce, a pro církevní představitele nebylo snadné postavit se proti rozhodnutí Národního shromáždění; jen dva dny po schválení zákona proběhla v Paříži na Martově poli velkolepá připomínka dobytí Bastily jako svátek jednoty a usmíření, při níž za přítomnosti více než 300 tisíc lidí ze všech koutů země sloužil biskup Talleyrand slavnostní mši a samotný král Ludvík XVI. přísahal věrnost novým zákonům.¹⁵ Rovněž nemalé množství nižšího

¹⁵

K tzv. svátku federace a jeho významu srov. Ozoufová, M. *Revoluční svátky (1789–1799)*. Brno: CDK, 2006, s. 41–72, či Tinková, D. *Revoluční Francie*, s. 251–252.

kléru považovalo nové úpravy za správnou cestu. Proto se také biskupové proti novým církevním pořádkům principiálně nepostavili, ale žádali nejdříve papežský souhlas. Místo postupného vyjednávání se však situace rychle vyhrotila. Na konci listopadu vyšlo nařízení, že všichni duchovní, kteří zastávají veřejný úřad, musí během osmi dnů složit přísahu věrnosti občanské ústavě, jinak ztrácí úřad. Pod tímto tlakem došlo k rozštěpení francouzského kléru – ze 125 biskupů bylo ochotno se podřídít jen 7, ze zbytku duchovenstva to byla přibližně polovina.¹⁶

Následujícího roku se rozkol dovršil. Během února a března 1791 narostl tlak proti tzv. nepřisežným kněžím (*église réfractaire*), kteří byli vykazováni ze svých biskupství a farností, přičemž mnozí skončili ve vězení. Zásadní dopad mělo následné vyjádření papeže Pia VI. (1775–1799), který nejdříve 10. března občanskou ústavu duchovenstva jednoznačně odmítl (breve *Quod aliquantum*) a následně označil svěcení ústavověrných biskupů za odporující církevnímu právu (dopis z 13. dubna). Nesmiřitelnost názorů se odrážela i v papežově odmítnutí konceptu lidských práv a náboženské svobody. Následovalo přerušení diplomatických vztahů a ztráta vzájemné důvěry.¹⁷ Poslanci a provinční úřady trvali na dodržování zákonů a ještě během roku 1791 bylo vysvěceno na 60 nových biskupů věrných ústavě. Současně se ale prohloubily rozpory uvnitř francouzské církve, protože i mnoho kněží dosud podporujících reformní kurz se po papežově zamítnutí odmítlo podřídít a odvolalo svůj souhlas s občanskou ústavou. Restriktivní opatření vyhnala tisíce duchovních ze země, a to především biskupy, kteří se nyní postavili po boku šlechtické emigrace. Sen o národní jednotě a počáteční kooperace mezi klérem a občanskou společností se rychle rozpadly, což jen prohloubil příchod nově zvolených poslanců do Zákonného národního shromáždění v říjnu 1791. Jejich smýšlení bylo mnohem radikálnější, což bylo do značné míry dáno nemožností opětovné kandidatury dosavadních poslanců – nastoupili nezkušení lidé bez návaznosti na předchozí dohody a podporující rychlé prosazení nových zákonů.¹⁸

Během roku 1792 již nemohlo být pochybností o proticírkevním směřování Národního shromáždění a revolučních složek státní správy. Z veřejného života byly odstraněny symboly spojené s katolicismem, duchovní osoby nesměly nosit mimo kostely klerický šat a došlo ke zrušení, resp. uzavření všech dosud fungujících řeholí

¹⁶ K otázce přísahy srov. souhrnně Dahl-Keller, U. M. *Der Treueid der Bischöfe gegenüber dem Staat: geschichtliche Entwicklung und gegenwärtige staatskirchenrechtliche Bedeutung*. Berlin: Duncker & Humblot, 1994, s. 67–72, popř. v základních rysech česky Halas, F. X. *Fenoméni Vatikán*, s. 239–240.

¹⁷ Zásadní práci k tématu představuje monografie Pelletier, G. *Rome et la Révolution française: la théologie et la politique du Saint-Siège devant la Révolution française (1789–1799)*. Rome: École Française de Rome, 2004, s. 105–130, resp. 131–190.

¹⁸ K tématu je zásadní práce Rocciolo, D. – Fiorani, L. *Chiesa romana e rivoluzione francese, 1789–1799*. Rome: École Française de Rome, 2004, zde zejména s. 147–194.

a klášterů. Ani ti kněží, kteří respektovali ustanovení občanské ústavy duchovenstva, neměli zaručeno svobodné působení. Tento narůstající antiklerikalismus bezesporu souvisel s vojenskou intervencí Rakouska a Pruska, které byly rozhodnuty zastavit šíření revolučních myšlenek, a s předchozí snahou královské rodiny utéct ze země. Král Ludvík XVI., osobně velmi zasažený proticírkevními opatřeními, byl obviněn z vlastizrady a po bouřlivém sněmovním hlasování sesazen a následně popraven (leden 1793). A ačkoliv byla země stále většinově křesťanská, revoluční předáci v čele s radikálními kluby (jakobíny, kordeliéry a dalšími) a Pařížskou komunou stupňovali rétoriku i různá opatření, které již směřovaly proti křesťanskému náboženství jako takovému. Výsledkem všech těchto kroků bylo i pokračující rozštěpení země.

Některé regiony se otevřeně postavily na odpor a odmítly omezování náboženského života, což se projevilo zejména na severozápadě Francie (povstání ve Vendée, 1793–1795).¹⁹ Ve velkých městech v čele s Paříží se naopak šířily opačné tendence, nežádka směřující přímo k ateismu. Demonstrací konečného rozchodu s křesťanskou tradicí bylo především znesvěcení hlavního pařížského chrámu Notre Dame, z něhož byly odstraněny všechny náboženské symboly a místo toho zde byl zřízen oltář rozumu; pod tlakem se i pařížský biskup Jean-Baptiste Gobel (1791–1793) společně se svými vikáři vzdal svého úřadu i kněžství a vyzval ostatní duchovenstvo, aby ho následovalo.²⁰ V říjnu 1793 přijal Národní konvent, nástupce Národní shromáždění, nový kalendář, který nahrazoval názvy měsíců novými revolučními ekvivalenty a zaváděl místo sedmidenního cyklu desetidenní, což mělo mj. odstranit neděli jako křesťanský sváteční den. Vše, co souviselo navenek s katolictvím, se muselo skrýt za zdi kostelů, současně však docházelo po celé zemi k vlně uzavírání křesťanských chrámů.

Jakkoliv se jednalo o demonstrativní a všudypřítomné projevy dechristianizace francouzské společnosti, nelze říct, že by nalézaly všeobecné přijetí mezi všemi revolučními předáky. Proti se vyslovil především vůdce jakobínů Maximilien Robespierre († 1794), podporovaný druhou klíčovou autoritou Georgesem Dantonem († 1794). Oba byli přesvědčenými deisty a opakovaně se vyslovovali pro svobodu náboženského kultu, byť očištěného od pověrečných praktik. Proti snahám radikálů se postavili také poslanci, kteří jednak schválili dekret zaručující svobodné vykonávání náboženství (6. prosince 1793) a dále deklarovali existenci Nejvyšší bytosti a nesmrtelné duše

¹⁹ Situaci a boji ve Vendée se v češtině zabývá např. Štoviček, M. *Vendéské války: 1793–1832*. Třebíč: Akcent, 2013, souhrnně katolický odpor mapuje Colot, G. *Les combats catholiques dans la presse révolutionnaire (1789–1799)*. In: Colin, A. (ed.). *L'Église catholique en révolution*. Paris: Société des études robespierristes, 2009, s. 49–71.

²⁰ Jean-Baptiste Gobel, před revolucí pomocný biskup v Basileji a poté konstituční pařížský biskup, byl v této době aktivním členem jakobínského klubu a podporovatelem radikální proměny společnosti. Je proto otázkou, zda rezignace na duchovní post nebyla pouze završením jeho dlouhodobého směřování. K jeho životu srov. Gautherot, G. *Gobel: évêque métropolitain constitutionnel de Paris*. Paris: Nouvelle librairie nationale, 1911.

jako závazných postulátů (7. května 1794). Tím se ateistické tendence dostaly mimo hlavní proud a následné období tzv. Teroru (*la Terreur*), v jehož rámci se Robespierrem ovládaný Výbor pro veřejné blaho krvavě vypořádával se všemi svými oponenty, přivedlo pod gilotinu většinu radikálů (včetně bývalého pařížského biskupa Gobela či protagonisty pařížské dechristianizace Pierra-Gasparda Chaumetta).²¹ Robespierre, bytostně přesvědčený o úzké souvislosti mezi náboženstvím a morálkou, již cíleně směřoval k vytvoření nového kultu Nejvyšší bytosti, který by doplňoval podobu nové společnosti francouzské republiky. Své představy naplnil v rámci velkolepé náboženské slavnosti 8. června 1794 v Paříži – vše bylo naplánováno do nejmenších detailů jako oslava plná religiózních symbolů, která měla stát na počátku náboženské proměny společnosti.²²

Představy o duchovní obnově Francie dle Robespierrových vizí vzaly za své ihned po jeho pádu (byl popraven po termidorském převratu 28. července 1794). Nová vláda reprezentovaná direktoriem rezignovala na podporu konkrétního náboženského kultu (ustanovení Národního konventu z 18. září 1794) a postulovala praktickou odluku státu od náboženství.²³ Ústavověrní kněží mohli částečně obnovit svoji činnost, byť nejednou jen díky podpoře věřících, neboť se stát přestal starat o jejich materiální zajištění. V řadě regionů přetrvávala tvrdá proticírkevní politika a postihy náboženské praxe zůstaly beze změny. Bylo proto otázkou, jak se bude situace v náboženské oblasti dále vyvíjet, protože u moci zůstávali lidé úzce spojení s předchozími proticírkevními opatřeními. Pokud konvent 30. května 1795 přistoupil k další náboženské liberalizaci,²⁴ bylo to pouze pod tlakem faktické situace v regionech a ve snaze dosáhnout smíru s povstalci ve Vendée či okolními státy (např. Španělskem).

Až do tzv. fructidorského převratu (4. září 1797) se francouzská církev pokoušela v relativně příznivé situaci o reorganizaci. Značnou aktivitu vyvíjel především biskup Henri Grégoire, který kolem sebe shromáždil další přísežné biskupy a kněze a opětovně rozvíjel koncept svobodné církve.²⁵ Stejně tak se ale o obnovu pokoušeli i kněží

²¹ K otázce dechristianizace a jejich kořenů srov. především práci Vovelle, M. *La Révolution contre l'Eglise: de la Raison à l'Etre suprême*. Bruxelles: Editions Complexe, 1998, v češtině přináší zajímavou analýzu např. Dawson, Ch. *Bohové revoluce*, s. 85–102.

²² Srov. Ozoufová, M. *Revoluční svátky*, s. 122–136.

²³ Základní analýzu změn prezentuje např. Hermant, M. *Monsieur dimanche face au citoyen décadi: les autorités révolutionnaires et la liberté de culte*. In: Chavanette, L. (ed.). *Le Directoire: forger la République (1795–1799)*. Paris: CNRS éditions, 2020, s. 179–196.

²⁴ Kněží mohli získat svolení k působení poté, co deklarovali svoji věrnost republice a jejím zákonům; mnozí duchovní vnímali tento závazek volněji a občanskou ústavu duchovenstva považovali i kvůli pozastavení vyplácení mzdy za suspendovanou.

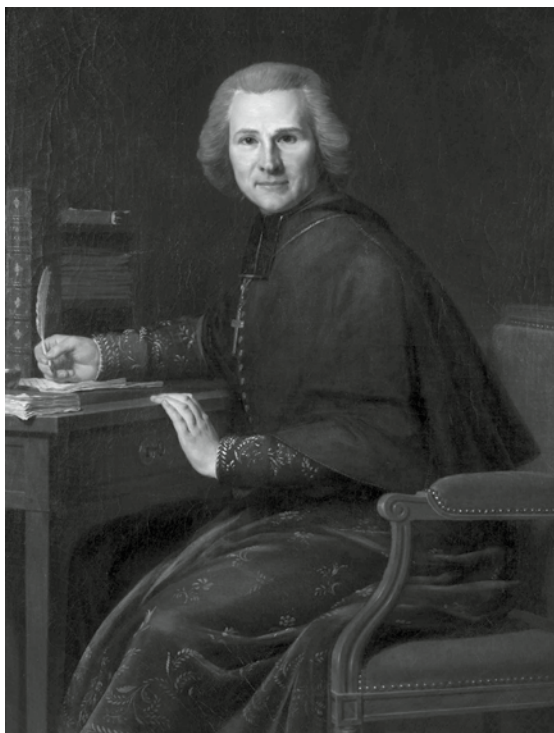
²⁵ Srov. Tuffery-Andrieu, J.-M. *Le Concile national en 1797 et en 1801 à Paris: L'Abbé Grégoire et l'utopie d'une église républicaine*. Bern: Peter Lang, 2007, popř. v hlavních rysech česky Tinková, D. *Revoluční Francie*, s. 242.

Dekret o výkonu kultu (21. únor 1795)

1. V souladu s čl. 7 Prohlášení práv člověka a s čl. 122 ústavy nesmí býti výkon žádného kultu rušen.
2. Republika neplatí žádný kult.
3. Neposkytuje žádnou místnost ani k výkonu náboženského vyznání, ani k ubytování duchovních.
4. Zakazují se obřady jakéhokoli kultu mimo místo zvolené k jeho výkonu.
5. Zákon neuznává žádného duchovního; nikdo se nesmí objevit na veřejnosti v řeholním rouchu, ornátu nebo oděvu určeném k náboženským obřadům.

Zdroj: Balík, S. – Litsch, K. – Malý, K. *Texty ke studiu obecných dějin státu a práva*. 3. díl: *Kapitalistický stát a právo*. Praha: SPN, 1971, s. 238.

nepřísežní, podporovaní jak ze zahraničí, tak zejména katolickým obyvatelstvem ve vesnických oblastech. Jejich výhodou byla silná zaangažovanost mnohých věřících, kteří našli nový vztah ke křesťanské víře – náboženské aspekty života, jež přestaly být samozřejmostí, nabyly nového významu a vedly k dosud nebývalé činorodosti laiků. Tento trend nezvrátilo ani zpřísnění náboženské politiky na konci roku 1797, kdy direktorium zasáhlo proti monarchistům. Opět bylo mnoho kněží postiženo zákazy

**Portrét Henriho Grégoira
od Pierre Josepha Célestina
Françoise z roku 1800**
(Zdroj: commons.wikipedia.org)

či deportacemi a docházelo k uzavírání kostelů, na postup srovnatelný s předchozím obdobím teroru ale již neměly úřady sílu či ochotu. Stejně tak skončil fiaskem pokus o prosazení nového teofilantropického kultu, s nímž vystoupil direktor Louis-Marie de La Révellière-Lépeaux († 1824); zaujal jen v několika městských komunitách a katolickým obřadům konkurovat nemohl.²⁶

Náboženská politika francouzské republiky měla výrazný dopad i na okolní státy. Po odražení zahraniční intervence se pozornost direktoria soustředila na okolní regiony a mezi lety 1795–1799 obsadila francouzská vojska rozsáhlá území, kde vznikly závislé republiky. Proticírkevní opatření a republikánské představy o poměru mezi církví a státem byly zaváděny i zde, byť s rozdílnou úspěšností a intenzitou. Na území Rakouského Nizozemí (dnešní Belgie) narážela proticírkevní politika na největší odpor obyvatelstva i kléru, což vedlo k otevřené konfrontaci – mnozí biskupové a kněží museli odejít do exilu, zákaz činnosti dostali nejdříve kontemplativní a následně i další řehole, došlo i k nucení složit přísahu proti monarchii. Ve výsledku však nebyl dopad na život církve tak zásadní jako ve Francii. Jednak se katolíci pevně semkli kolem svých kněží, kteří zůstali věrní biskupům a papežství, a rovněž důslednost úřadů při realizaci opatření nebyla tak velká jako v samotné Francii.²⁷ Obdobně se poměry vyvinuly v regionech kolem Rýna či ve Švýcarsku, kde místo kooperujících kantonů vznikla jednotná Helvétská republika. I zde docházelo k uzavírání klášterů, zabavování církevního majetku či kontrole fungování biskupství a farností. Mezi jednotlivými regiony však existovaly značné rozdíly. Část především městských elit vítala další redukci vlivu církve a sekularizaci rozsáhlého církevního majetku, ve venkovských regionech naopak opatření postupně narážela na odpor obyvatelstva, které pohlíželo na republikánské postuláty prizmatem okupanty vnucovaného pořádku.²⁸

Specifická situace se vyvinula na Apeninském poloostrově, kde se střetávaly různé vlivy a přístupy k církevním záležitostem. Francouzská armáda pod vrchním velením mladého generála Napoleona Bonaparta († 1821) postupně obsadila většinu knížectví a vévodství, přičemž rovněž zavedla republikánské pořádky. Francouzské velení

²⁶ K tématu více Ozoufová, M. *Revoluční svátky*, s. 321–325

²⁷ Náboženskými poměry v Rakouském Nizozemí v širší perspektivě 18. století se zabývá s rozsáhlými odkazy na další relevantní literaturu zejména Desmette, P. *Un siècle de catholicisme en Belgique (1700–1815). À propos de quelques publications récentes (1998–2007)*. *Cahiers du Centre de recherches en histoire du droit et des institutions* 30 (2008), s. 145–179, popř. v základním přehledu Van den Hole, L. *Das Verhältnis von Kirche und Staat in Belgien*. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Kanonistische Abteilung* 85 (1999), č. 1, s. 401–432, zde zejména s. 402–404.

²⁸ K tématu srov. Böning, H. *Der Traum von Freiheit und Gleichheit: helvetische Revolution und Republik (1798–1803)*. Zürich: Orell Füssli, 1998, zejména s. 228–231; Jedin, H. (ed.). *Handbuch der Kirchengeschichte*. 6. díl: *Die Kirche in Gegenwart*. 1. svazek: *Die Kirche zwischen Revolution und Restauration*. Darmstadt: WBG, 2017, s. 46–49, atd.

i místní podporovatelé revoluce ale rychle pochopili, že tvrdá protikatolická opatření by pouze ztížila prosazení nových politických pořádků. V praxi tak přetrvávala rozsáhlá tolerance a větší změny měly šanci na úspěch jen tam, kde již došlo v předchozím období s podporou rakouského josefinismu k reformním krokům.²⁹ Jistý nesoulad panoval i mezi pokyny pařížského direktoria a francouzskou správou v Itálii. Zatímco direktori horovali v duchu svých náboženských představ pro konečnou odluku církve a státu, francouzští protektoři v jednotlivých oblastech Apeninského poloostrova včetně Napoleona v praxi respektovali katolicismus většiny obyvatelstva, a přiznávali mu proto i nadále oficiální privilegované postavení. Tvrdší postup po roce 1797, který se snažil o zatlačení projevů církevního života za zdi kostelů a redukcí řeholí, uspěl v praxi jen částečně a závisel na nejisté ochotě místních úřadů tato opatření realizovat. Katolická církev si proto uchovala většinu svého postavení, a to včetně hmotného zajištění.³⁰

Svébytný problém představovalo po obsazení Apeninského poloostrova francouzskými republikány soužití s papežstvím. Napjaté vztahy panovaly již od sporů kolem uznání občanské ústavy duchovenstva a po odmítnutí revolučních postulátů Piem VI. v roce 1791, po němž došlo k obsazení dosud autonomních papežských enkláv Avignonu a hrabství Venaissin. V dalších letech stálo papežství v jasné ideové opozici vůči vývoji ve Francii, což bylo dáno zejména nárůstem revolučních proticírkevních opatření i aktivitami francouzské emigrace v papežově okolí. Současně došlo k přerušení diplomatických vztahů, takže veškeré kontakty probíhaly jen neoficiálně, např. prostřednictvím papežova dočasného zástupce v Paříži Louise de Salamona († 1829). Kritickou se situace stala po roce 1796, když francouzská armáda obsadila severní Itálii a hrozil její další postup na jih. Papežská diplomacie pochopila, že nemůže příliš spoléhat na pomoc okolních států, a zahájila jednání s republikánskou Francií. Svatý stolec se musel smířit se ztrátou některých území (např. Romagne a Umbrie) a zaplatit kontribuce, stále ale odmítal uznat občanskou ústavu a konstituční biskupy, což ztěžovalo nalezení smíru.³¹ S ohledem na antiklerikální smýšlení

²⁹ Příkladem může být skupina ligurských duchovních kolem nolského biskupa Benedetta Solariho († 1814) a janovského kněze Eustachia Degoly († 1826), kteří již v předešlém období podporovali církevní reformy přijaté na pistojské synodě (1786). Narážejí na odmítnutí na papežské straně přivítání vstupu francouzského vlivu jako příležitost realizovat potřebné změny, současně je v mnohém inspirovala činnost Henriho Grégoira, např. odluka od Říma a volby duchovních.

³⁰ K tématu srov. v souvislostech např. Rosa, M. *Il giansenismo nell'Italia del Settecento: dalla riforma della Chiesa alla democrazia rivoluzionaria*. Roma: Carocci, 2014, popř. Stella, P. *Il giansenismo in Italia: Crisi finale e transizioni*. 3. díl. Roma: Ed. di Storia e Letteratura, 2006.

³¹ Vrcholem ochoty Svatého stolce vyjít vstříc republikánským pořádkům bylo breve *Pastoralis sollicitudo* z 5. července 1796, v němž je předložen základ pro uznání republikánského režimu ve Francii a připouštění se poslušnost kléru nové vlády.

části direktoria bylo pro papeže štěstím, že jednání koordinoval generál Napoleon Bonaparte, který nechtěl zbytečně poškodit šanci na kompromis. Smlouvou z Tolentina (16. února 1797) byl uzavřen mír, který představoval pro papežství citelné ztráty – územní, finanční i politické; stále ale dokázalo navzdory obtížné situaci uhájit svoji nezávislost.³²

Smír mezi Francií a Svatým stolcem vydržel jen velmi krátce. Poté, co direktorium eliminovalo pokusy monarchistů o vnitropolitický zvrat (4. září 1797), zvítězil názor podporující mnohem tvrdší postup proti církvi. V případě Apeninského poloostrova bylo vše zesíleno opakovanými pokusy o vyhnání francouzských okupantů s vrcholem v prosinci 1797, kdy bylo sídlo francouzského vyslance v Římě Josefa Bonaparta († 1844) přepadeno papežskými příznivci (snad přímo švýcarskou gardou) a mezi zabitými byl i francouzský generál Léonard Duphot. Odveta byla rychlá. Již 10. února 1798 obsadila francouzská vojska pod vedením generála Ludvíka Berthiera († 1815) město a o pět dní později jejich republikánští příznivci vyhlásili Římskou republiku.³³ Papež se uchýlil do Toskánska, kde ale opuštěný většinou kardinálů a těžce nemocný padl následujícího roku do francouzského zajetí. Následná deportace do Francie jen završila pád papežské autority – vyčerpaný papež zemřel 29. srpna 1799 ve Valence na Rhôně. Ještě před svým zajetím však učinil důležitý krok. Vědom si nejisté budoucnosti ustanovil nová pravidla pro volbu nového papeže, což se ukázalo být velmi důležité pro uchování akceschopnosti Svatého stolce.³⁴

Před kardinálským kolegiem nyní stálo zásadní rozhodnutí, jakým směrem se má katolická církev dále ubírat. Tomu odpovídal i výběr nové hlavy katolické církve. Podle pokynů předchozího papeže se pravomoci přesunuly na nejstaršího úřadujícího kardinála, jímž byl Giovanni Francesco Albani, držící kardinálskou hodnost již 52 let (kardinálem byl mezi lety 1747–1803). A přestože se na konci roku 1799 podařilo rakouským a neapolským vojskům vyhnat z Říma francouzskou posádku i římské republikány, rozhodl Albani o svolání konkláve do bezpečnějších Benátek,

³² Podrobně ke vztahům papežství a francouzské správy a celkovým náboženským poměrům na Apeninském poloostrově srov. Rocciolo, D. – Fiorani, L. *Chiesa romana e rivoluzione francese*, s. 301–392, popř. Pelletier, G. *Rome et la Révolution française*, s. 419–514.

³³ K tématu je zásadní prací dílo Elm, V. *Die Revolution im Kirchenstaat: ein Literaturbericht über die jüngere Forschung zur Vorgeschichte und Geschichte der Repubblica Romana (1798–1799)*. Berlin: Lang, 2002, a Nicassio, S. V. *Imperial City: Rome under Napoleon*. Chicago: University of Chicago Press, 2009.

³⁴ Posledním obdobím života papeže se zabývá např. studie Armando, D. *Pio VI a Firenze: il governo della Chiesa e la difesa del papato nell'Italia della Rivoluzione*. *Rivista di storia e letteratura religiosa* 47 (2011), č. 1, s. 89–112, popř. Reardon, W. J. *The Deaths of the Popes: Comprehensive Accounts, Including Funerals, Burial Places and Epitaphs*. London: McFarland, 2010, s. 225–226; k osobě Pia VI. celkově srov. Caffiero, M. *Pio VI*. In: Bray, M. (ed.). *Enciclopedia dei Papi*. 3. díl. Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana, 2000, s. 492–516.

tedy pod rakouskou ochranu. Zde se sešlo 35 kardinálů, postoji rozdělených mezi dvě hlavní frakce. Zatímco první zastávala vůči Francii a republikánským myšlenkám odmítavé postoje a tvrdě kritizovala jakékoliv ústupky, druhá, realističtější, neviděla jiné řešení než nalezení schůdného kompromisu a provedení systémových reforem církevní správy. Jejich spory paralyzovaly jednání kardinálů na tři dlouhé měsíce bez dosažení smíru. Teprve poté došlo k ústupkům a nalezení kandidáta, který nepatřil k žádné vyhraněné skupině a nalezl podporu u většiny kardinálů. Stal se jím imolský biskup Barnabo Chiaramonti, jehož úkolem jako papeže Pia VII. (1800–1821) bylo ve složité situaci počínajícího se 19. století obnovit postavení Svatého stolce.³⁵

**Portrét papeže Pia VII.
od Jacquese-Louise Davida**
(Zdroj: commons.wikipedia.org)

³⁵

K volbě srov. Bastgen, B. Pius VII. und Consalvi: zur Geschichte des Konklaves in Venedig. *Historische Zeitschrift* 79 (1960), s. 146–174; Nanni, S. Il conclave dell'esilio. In: Spinelli, G. (ed.). *Pio VII papa benedettino nel bicentenario della sua elezione*. Cesena: Badia di Santa Maria del Monte, 2003, s. 99–121, popř. Suchánek, D. *Ius exclusivae: právo exklusivity při papežských volbách*. Praha: Aleš Skřivan ml., 2012, s. 98–101.

Barnabo Chiaramonti měl v okamžiku svého zvolení teprve 58 let, což zapříčinilo určité obavy z jeho nezkušenosti a menší obeznamenosti s fungováním kuriální organizace. Jistou zdrženlivost kardinálů při volbě vyvolávalo rovněž jeho předchozí působení. Ačkoliv nepatřil k žádné z velkých kardinálských frakcí, nebylo možné přehlédnout, že se opakovaně klonil k umírněné vstřícnosti vůči politickým změnám v Itálii a odmítal, že by měli biskupové a kněží hájit monarchistické základy proti republikánským principům. Důvody k těmto postojům je však třeba hledat především v jednoznačném upřednostnění církevních a pastoračně-duchovních stránek výkonu jeho biskupského úřadu před politickým zaangažováním. Bylo o něm známo, že dokáže citlivě a rozumně posuzovat přicházející změny a hledá vhodná řešení bez zbytečných předpojatostí. Navíc se jednalo o muže velmi inteligentního a činorodého, což dávalo církvi naději na akční pontifikát v nejisté době.

Papež se poměrně rychle zorientoval v politické i vnitrocírkevní situaci a od počátku svého pontifikátu praktikoval vyváženou a samostatnou politiku. Odmítl se jednoznačně vyslovit ve prospěch některé z mocností, včetně podpory císaře Františka II. (1792–1806, poté jako rakouský císař do roku 1835), jakkoliv musel zpočátku spoléhat na jeho přízeň. Praktickou politiku svěřil, vedle osvědčených prelátů, mladému kuriálnímu právníkovi Ercole Consalvimu († 1824),³⁶ který ho zaujal jako sekretář volebního konkláve. Tento muž se postupně vyprofiloval v jednoho z nejlepších papežských diplomatů v celých církevních dějinách a výrazně napomohl papeži zachovat, resp. obnovit prestiž katolické církve. Zajímavé přitom je, že nikdy nepřijal kněžské svěcení (na jáhna ho Pius VII. vysvětil až v prosinci 1800, poté, co byl o několik měsíců dříve jmenován kardinálním jáhnem). Možná kvůli tomu a ochotě přizpůsobovat se měnící situaci narážel Consalvi opakovaně na nepochopení uvnitř kuriálních struktur, což mu však nebránilo v cílevědomém naplňování svých vizí.³⁷

První kroky nového papeže vedly zpět do Říma, byť zde panovala značně nejistá situace. Pius VII. se rozhodl rychle zahájit nutné změny uvnitř církve a Ercole Consalvi byl pověřen vypracováním návrhů na reformu. Náznak chystaných změn zazněl již na podzim 1800 (konstituce *Post diuturnas* z října 1800) a v následujících měsících spatřily světlo úpravy v daňové oblasti, hospodářství i organizaci papežské kurie. Základní problém však představovala pokračující politická nejistota, a to zejména na Apeninském poloostrově, kde se opětovně prosadila francouzská převaha, reprezentovaná nyní prvním konzulem Francouzské republiky – Napo-

³⁶ K významu tohoto muže srov. především Robinson, J. M. *Cardinal Consalvi 1757–1824*. London: Bodley Head, 1987, a Regoli, R. *Ercole Consalvi: le scelte per la Chiesa*. Roma: Ed. Pontificia Univ. Gregoriana, 2006.

³⁷ Srov. Wolf, H. *Krypta: kapitoly z dějin křesťanství od středověku po současnost*. Praha: Vyšehrad, 2018, s. 47.

leonem Bonapartem (konzulem v letech 1799–1804, poté do roku 1815 císařem). Papež proto rád využil Napoleonovy ochoty zahájit bilaterální jednání a doufal, že dosáhne přijatelných podmínek jak pro fungování papežského úřadu, tak i pro francouzskou církev. Nejednalo se však o jednoduchou záležitost. Vyjednávání trvala více než rok a narážela na odpor jak u radikálních republikánů, tak u konzervativní části kurie a episkopátu. Snad jen díky diplomatickému umu Consalviho a Napoleonově snaze dosáhnout zklidnění poměrů uvnitř své země se 15. července 1801 jednání završila podpisem konkordátu, jenž přes veškeré následné peripetie vydržel více než sto let.

Konkordát vedl především ke vzájemnému uznání, což bylo velké vítězství pro Francouzskou republiku. Svatý stolec oficiálně přijal republikánskou formu vlády ve Francii jako legální a legitimní, naopak Napoleon připustil formulaci označující katolictví jako náboženství velké většiny francouzských občanů. Komplikovanější bylo zajištění svobodného působení katolické církve na francouzském území. Smlouva připouštěla svobodný výkon kultu a posilovala opět pravomoci diecézních biskupů, zejména jejich kontrolu nad faráři (možnost obnovit katedrální kapituly, kněžské semináře, jmenování farářů), nebylo ovšem sporu, kdo je silnějším partnerem. Stát totiž mohl stále omezit výkon náboženství, pokud by ho považoval za nebezpečný a rušící, a nárokoval si právo na biskupské nominace. A především musela francouzská církev rezignovat na dříve vyvlastněný majetek, takže zůstala v mnohém závislá na podpoře státních úřadů, a to včetně vyplácení mzdy duchovenstvu. Papež se musel rovněž zavázat, že přiměje biskupy, kteří emigrovali a představovali pro republiku stálý zdroj problémů, že na své původní úřady rezignují. Na druhou stranu, tento organizační aspekt byl pro Svatý stolec do budoucna velmi výhodný – papež měl nyní vliv na nové uspořádání diecézí a mohl upravit personální obsazení biskupských stolců. V praxi tak došlo k zásadní reorganizaci francouzského episkopátu, který přestal být závislý na králi a více se přimknul k papežské jurisdikci.

Dosažení tohoto kompromisu nebylo snadné a opakovaně hrozilo, že dojde k přerušení jednání. Napoleon i Consalvi strávili dlouhé hodiny ve vzájemných debatách a zkoušeli jeden druhého přimět k ústupkům. Do dějin diplomacie vešla odpověď papežského vyjednavatele na výhrůžku Napoleona, zda si uvědomuje skutečnost, že Napoleon může kdykoliv církev zničit. Consalvi bez náznaku vzrušení odvětil, že se o to samé kněží snažili celé 18. století a stejně neuspěli (tzv. Consalviho paradox). Ani uzavření konkordátu však neznamenalo tečku za jednáními. Jednak trval odpor nemalé části kardinálů proti vyjednanému dokumentu a až autoritativní rozhodnutí Pia VII. znamenalo jeho přijetí ze strany katolické církve. Ještě silnější odpor ovšem panoval v samotné Francii. Aby Napoleon uklidnil část republikánské veřejnosti, nechal odsouhlasit rozsáhlý soubor dodatků (77 organických článků z 8. dubna 1802), které omezovaly působení cizích církevních autorit na francouzském území, zpříšňovaly dohled nad fungováním církevních orgánů, a dokonce upravovaly i kultovní náležitosti. Důležité bylo, že vedle katolické církve se zaváděly podobné úpravy i pro protestantské církve (44 organických článků), čímž se symbolicky odnímal katolické církvi nadřazená pozice. Platnost těchto článků

však Svatý stolec neuznal a opakovaně docházelo ke sporům; francouzská církev se jim ovšem musela podřizovat, jinak by jí hrozily další sankce.³⁸

„Napoleonský“ konkordát (1801) – výběr

Vláda republiky uznává, že náboženství katolické, římské a apoštolské je náboženstvím velké většiny francouzských občanů.

Čl. 1. Náboženství katolické, římské a apoštolské bude ve Francii svobodně vykonáváno: jeho výkon bude veřejný, přizpůsobuje se policejním předpisům, jež vláda bude pokládat za nezbytné pro veřejný klid.

Čl. 2. Svatá Stolicе provede v souhlasu s vládou nové rozdělení francouzských diecézí.

Čl. 3. Jeho Svatost oznámí držitelům francouzských biskupství, že od nich očekává s pevnou důvěrou v zájmu míru a jednoty oběti všeho druhu, včetně obětování jejich stolců.

Kdyby po této výzvě odmítli tuto oběť, diktovanou zájmem církve (odmítnutí, jež nicméně Jeho Svatost neočekává), bude správa biskupství podle nového rozdělení obsazena novými držiteli následujícím způsobem:

Čl. 4. První konsul republiky bude jmenovat během tří měsíců, následujících po vydání buly Jeho Svatosti, arcibiskupy a biskupy podle nového rozdělení. Jeho Svatost provede kanonickou instituci (*institutio canonica*) podle forem, zavedených ve vztahu k Francii před změnou vlády.

[...]

Čl. 6. Před nástupem do úřadů vykonají biskupové osobně do rukou prvního konsula přísahu věrnosti, jež byla v užívání před změnou vlády [...].

[...]

Čl. 10. Biskupové jmenují faráře do far. Jejich volba bude moci padnouti jen na osoby schválené vládou.

[...]

Čl. 16. Jeho Svatost přiznává prvnímu konsulovi Francouzské republiky táž práva a přednosti (*prérogatives*), jež u ní požívala stará vláda.

Zdroj: Balík, S. – Litsch, K. – Malý, K. *Texty ke studiu obecných dějin státu a práva*. 3. díl, s. 238–241.

³⁸

Text konkordátu a organických článků dostupný z: <http://www.eglise-etat.org/Concordat.html>. Dále srov. práce Ardura, B. *Le concordat entre Pie VII et Bonaparte: 15 juillet 1801*. Paris: Ed. du Cerf, 2001, a Dean, R. J. *L'Église constitutionnelle, Napoléon et le concordat de 1801*. Paris: Dean, 2004, kde jsou podrobné rozbor problematiky. Česky srov. rozbor u Halas, F. X. *Fenoménu Vatikán*, s. 240–242.

* * *

Organické články (1802) – výběr

1. Žádná bula, breve, reskript, dekret [...] nebudou moci býti přijaty, ani jinak vykonány bez svolení vlády.

[...]

54. Faráři oddají pouze ty, kdo řádně a náležitou formou prokáží, že uzavřeli manželství před občanským úředníkem [...].

Zdroj: Tamtéž, s. 241.

Pius VII. předává kardinálovi Consalvimu podepsaný text konkordátu s Francií
(Zdroj: commons.wikipedia.org)

Nakolik budou dohody v praxi dodržovány a zda se katolické církvi podaří ve Francii obnovit plnohodnotné působení, měl prokázat až čas. Není sporu o tom, že ze strany Napoleona se jednalo o promyšlený krok. Získal si na svoji stranu nemalou část katolického obyvatelstva, které ocenilo normalizaci vztahů a možnost opětovně se zapojit do náboženského života. Současně si řadou opatření udržoval nad církví kontrolu. Nejednalo se tudíž v žádném případě o návrat k předchozímu stavu, ale spíše o využití církevní organizace a společenského vlivu ve prospěch napoleonského režimu. Kde stát očekával ze strany církevních institucí přínos, tam neváhal nasměrovat i svoji materiální a společenskou podporu. Viditelné je to např. u základního školství či nemocniční a charitativní činnosti, kde úřady nebránily obnově či zakládání nových řeholních kongregací a nejednou zajistily pro jejich provoz i potřebné materiální vybavení. Zatímco tedy „nebezpečné“ řehole zůstávaly stále zapovězeny (dekret z 22. června 1804), např. sestry vincentky měly zanedlouho desítky nových domů a nemocnic, stejně jako další jim podobné ženské kongregace, a v nižším školství se mohly rychle etablovat vychovatelské a misionářské řehole.³⁹

Pro obnovu katolické organizace však bylo primární nové uspořádání diecézní a farní správy. Stále platilo, že si stát udržel značnou kontrolu nad personální i administrativní stránkou fungování biskupství a případný odpor Svatého stolce byl fakticky oslaben jmenováním legáta Giovannioho Battisty Caprari (+ 1810), odpovědného za dohled nad realizací konkordátu. Tento velmi zkušený prelát (bývalý nuncius v Kolíně a ve Vídni a milánský arcibiskup) byl více než opatrným mužem, který se nikdy neodhodlal k zásadní protiakci. Napoleon si ho záměrně prosadil, a dosáhl tak jisté povolnosti církevní hierarchie.⁴⁰ Podoba nových biskupství a rozsah diecézí tak byly především státním rozhodnutím, byť se pověřeným papežským orgánům podařilo mnohé prosadit. Francie byla nově reorganizována na 10 arcibiskupství a 50 biskupství, přičemž necelá polovina z nich (24) se rozměrem shodovala s daným státním departementem. Rovněž u farností jejich vymezení kolísalo, v principu však byl zachován ideál cca 6 tisíc lidí na jednu farnost.⁴¹

Mnohem problematičtější byla personální stránka reorganizace. Vedle řady konstitučních biskupů, kteří se ujali úřadu po vydání občanské ústavy duchovenstva, trvaly nároky nepřisežných biskupů, ať už dlících v exilu, nebo navrátilých se do Francie. Papež vyvinul tlak na to, aby nepřisežní biskupové dobrovolně odstoupili, uspěl ale jen u 55 z 92 dosud žijících biskupů. Jednání byla velmi komplikovaná, neboť mezi biskupy, vládou i papežem panovala značná nedůvěra. Pokud přece jen

³⁹ Srov. Boudon, J.-O. *Napoléon et les cultes; les religions en Europe à l'aube du XIXe siècle 1800–1815*. Paris: Fayard, 2002, s. 157–170, popř. Heimbucher, M. *Die Orden und Kongregationen der katholischen Kirche*. 2. díl. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 1934, zejména s. 464.

⁴⁰ Srov. Charon-Bordas, J. *La légation en France du cardinal Caprara: 1801–1808. Répertoire des demandes de réconciliation avec l'église*. Paris: La Documentation Française, 1979.

⁴¹ Více u Boudon, J.-O. *Napoléon et les cultes*, s. 87–98.

došlo k pozvolné normalizaci, roli sehrály především respekt k papežskému úřadu a nátlak departementních orgánů.⁴² Jen ojediněle vzniklo v některých diecézích déletrvající schizma, resp. odpor některých katolíků a duchovních proti konkordátním dohodám (hlavně na západě a jihu Francie, v Lyonu či na anektovaných belgických územích, resp. mezi kleriky-emigranty v Anglii). Tato tzv. Malá církev (*Petite Église*) však tvořila menšinu a rezonovala spíše na lokální úrovni, byť její zbytky přežily až do dnešní doby.⁴³ Podobné spory panovaly i na úrovni jednotlivých biskupství, kde docházelo k opakovaným konfliktům mezi nově jmenovanými faráři, konstitučními i nepřiseznými kněžími, popř. mezi množstvím ženatých a suspendovaných kněží či bývalými řeholníky, kteří si dělali nároky na různé církevní úřady. Mnozí z nich měli kolem sebe skupinky věrných příznivců a neváhali útočit na své konkurenty. Obecně však panoval po dlouhou dobu spíše nedostatek skutečně vhodných a ochotných kněží, kteří by se mohli ujmout duchovní správy a přizpůsobit se aktuální situaci. Jen postupně, po obnově kněžských seminářů a zlepšení hmotného zabezpečení duchovních, se dosáhlo viditelného zlepšení stavu.

Pokud se francouzská katolická církev jen s velkými potížemi vyrovnávala s otřesy, které ji na přelomu 18. a 19. století potkaly, potom ani zbytek katolického světa nezůstal stranou zásadních změn. Jak vítězná francouzská vojska procházela Evropou, revoluční myšlenky pozitivně i negativně ovlivňovaly postoje širokých vrstev obyvatelstva. Nové republikánské vlády se snažily kopírovat revoluční opatření dle francouzských vzorů, což nutilo část katolíků hledat řešení zajišťující přežití církve, ať už v duchu snahy uchovat tradiční způsob náboženského života, anebo naopak směrem k nalezení nových forem a přístupů. Zcela nová situace vyvstala v prostředí Svaté říše římské národa německého, která dosud fungovala jako federace více méně suverénních států, a to včetně desítek církevních biskupských a opatských enkláv. Vypuknutí francouzské revoluce pocítovala většina církevních hierarchů jako ohrožení stability celého regionu a mnozí z nich se připojili k protifrancouzské koalici (1792). Vojenské akce se brzy přenesly na německé území a francouzská armáda zabrala řadu církevních území včetně mohučského, kolínského či trevírského arcibiskupství. Na krátký čas se podařilo obnovit předchozí pořádky, s příchodem Napoleonovy vlády se však osud církevních států završil.

⁴² Pohled na nový francouzský episkopát nabízel velmi zajímavé složení. Z předrevolučních biskupů se ujalo nových biskupství 16 prelátů, 12 biskupů mělo konstituční minulost, tj. získali svůj úřad již v souvislosti s vydáním občanské ústavy duchovenstva, a konečně 32 zbývajících získalo biskupské svěcení nově. Srov. Jedin, H. (ed.). *Handbuch der Kirchengeschichte*. 6. díl, 1. sv., s. 76.

⁴³ K tématu srov. Janssen, G. *La Petite Église en trente questions*. La Crèche: Geste Édition, 1999, či sborník Rouger, J. – Neveu, J.-L. (eds.). *La Petite Église, deux siècles de disidence*. Parthenay: UPCP/Geste Paysanne, 1987.

Vítězný francouzský vládce, který odrazil všechny pokusy nepřátelských koalic o zvrát situace, se mohl zaměřit na úpravu poměrů v říšském prostoru. Využil neutrality pruského krále i míru uzavřeného s poraženým Rakouskem (mír v Lunéville, 1801) a zásadně změnil státoprávní uspořádání Svaté říše římské. Vedle říšských měst se nové pořádky dotkly zejména suverénních duchovních knížectví, jejichž území měla nyní posloužit jako odškodnění za ty říšské oblasti, které Francie zabrala na levém břehu Rýna. Mediatizace vedla k sekularizaci a zániku církevních enkláv v rámci Svaté říše římské, což znamenalo ztrátu jejich samostatnosti. Při jednáních říšského sněmu, který se sešel 25. února 1803 v Řezně, bylo přijato hlavní usnesení mimořádné říšské deputace, na jehož základě došlo k likvidaci duchovních knížectví. Arcibiskupství a biskupství, stejně jako další opatství či probošství, dosud fungující jako suverénní říšské jednotky, ztratily svůj státoprávní status, a jejich duchovní správci se museli vzdát územní vlády a majetku. Celkem zaniklo 11 knížecích biskupství (včetně tří stávajících kurfiřtství Mohuče, Kolína a Trevíru) a 44 říšských opatství, jejichž sekularizovaná území si mezi sebe rozdělili okolní světské vládcové – nejvíce na těchto přesunech „vydělaly“ Prusko, Bavorsko, Bádensko a Württembersko.⁴⁴

Z hlavního usnesení deputace říšského sněmu (1803)

§ 34. Statky katedrálních kapitul [...] se připojují k panství biskupů a s biskupstvími přecházejí na knížata, jimž jsou přiděleny.

§ 35. Všechny statky nadací, opatství a klášterů [...] se předávají k volné a plné dispozici příslušným zeměpánům, buďto ke krytí nákladů na bohoslužby, vyučování a jiné obecně prospěšné instituce, nebo k ulehčení jejich finanční situace s určitou výhradou pevného a trvalého vybavení katedrálních kostelů, které budou zachovány, a penzí pro duchovenstvo zbavené úřadu, a to podle [...] dalších bližších ustanovení.

§ 36. [...] nadace, opatství a kláštery, které byly zeměpánům přiděleny jako odškodnění nebo přenechány k jejich dispozici, přecházejí na nové vlastníky se všemi statky, právy [...] a příjmy, ať leží kdekoli [...].

[...]

44

Např. Pruské království se rozrostlo o bývalá duchovní území biskupských knížectví Hildesheim, Paderborn a Münster a opatství Quedlinburg, Elten, Essen, Werden a Cappenberg, resp. dalších menších oblastí. Bavorsko získalo území biskupství würzburgského, bamberského, augsburského a freisinského (a část biskupství eichstättského a pasovského), dále území 13 opatství (např. Kempten, Ottobeuren či Wenden). K tématu srov. především sborník Decot, R. (ed.). *Säkularisation der Reichskirche 1803: Aspekte kirchlichen Umbruchs*. Mainz: von Zabern, 2002, s. 87–105, popř. studii Weitlauff, M. *Der Staat greift nach der Kirche. Die Säkularisation von 1802/03 und ihre Folge*. In: Bischof, F. X. – Ries, M. (eds.). *Kirche zwischen Aufbruch und Verweigerung. Ausgewählte Beiträge zur Kirchen- und Theologiegeschichte des 19. und frühen 20. Jahrhunderts*. Stuttgart: Kohlhammer, 2001, s. 74–102, v češtině prezentuje přesuny na příkladu Bavorska Valeš, V. *Bavorské dějiny státu a práva*. Brno: Tribun EU, 2016, s. 158–162.

§ 42. Sekularizace ženských klášterů s klauzурou je možná jen se souhlasem diecézního biskupa. Mužské kláštery naproti tomu podléhají dispozici zeměpánů nebo nových vlastníků, kteří je podle svého svobodného rozhodnutí mohou zrušit nebo zachovat. Oba typy (institucí) mohou přijímat novice pouze se souhlasem zeměpána nebo nového vlastníka.

Zdroj: Upraveno dle originálu, viz Stemberger, G. a kol.
2000 let křesťanství, s. 570–571.

Poučný byl i vývoj v katolickém Španělsku, které dosud udržovalo s Francií korektní vztahy. Státní ministr Manuel Godoy († 1851), usilující o prosazení osvícenských reforem, přesvědčil krále Karla IV. (1788–1808), aby upravil církevní poměry. Nepostupovalo se však dle francouzských vzorů – španělská společnost byla bytostně katolická a přílišné pokusy o oslabení církevního vlivu by pravděpodobně narazily na odpor. Nová opatření směřovala primárně k posílení role státu a zvyšovala kontrolu nad španělskou církví na úkor Svatého stolce. Postup Francie, jejíž kroky vyvrcholily zjetím Pia VI., byl španělskou vládou přivítán, neboť bylo možné převzít řadu římských pravomocí, např. udělování dispensí. I v následujících letech vytčený trend pokračoval a projevil se zejména v podřízení biskupů, řeholí a klášterů státnímu dozoru, popř. v převzetí kontroly nad přesuny a využitím církevního majetku. Vedle ministra Godoye se na zavádění opatření do praxe podílel králův bratranec, ani ne třicetiletý kardinál Ludvík Bourbonský († 1823), koncentrující ve svých rukou správu vlivných arcibiskupství v Seville a Toledu. Rok 1808 přinesl zlom a francouzskou okupaci království. Nový panovník Josef Bonaparte (1808–1813) se pokusil zavést nové církevní pořádky, např. došlo ke zrušení inkvizice a rozsáhlé konfiskaci církevního majetku. Současně ale proti francouzské nadvládě vypuklo lidové povstání, které vedle politických požadavků usilovalo i o obnovu církevních práv; není náhodou, že se na bojích podílelo mnoho duchovních, ať už povzbuzováním, anebo přímým zapojením se do bojů. Návrat krále Ferdinanda VII. (1808, 1813–1833) na konci roku 1813 lze tedy vnímat i jako signál k obnovení „starých“ církevních pořádků. Snahy kardinála Bourbona o posílení role státu a současně modernizaci španělské církve se příliš neprosadily, neboť na nich ulpěla pachuť předchozího propojení zaangažovaných španělských prelátů s francouzskými úřady.⁴⁵

Zhoršující se situace katolické církve ve většině zemí, které se ocitly pod francouzským vlivem, byla do značné míry ilustrována i konfliktem mezi papežem Piem VII. a Napoleonem Bonapartem. Po uzavření konkordátu se obě strany snažily navzdory přetrvávající nedůvěře a řadě menších i větších neshod udržet dosažené usmíření a v rámci možností dokonce spolupracovat. Když Napoleon završil svůj mocenský vzestup přeměnou francouzské republiky v císařství, papež osobně přicestoval do

45

Tématem se rozsáhle zabývá Rodríguez López-Brea, C. M. *Don Luis de Borbón, el cardenal de los liberales (1777–1823)*. Toledo: Junta de Comunidades de Castilla-La Mancha, 2002, v češtině lze poukázat na příslušné pasáže v Chalupa, J. *Dějiny Španělska*. Praha: NLN, 2016, s. 291–315.

Paříže a císařský pár pomazal. Napoleon se však nehodlal římskému pontifikovi nijak podřízovat, což manifestoval nejen vlastnoruční korunovací při obřadu, ale i neocho-
tou zmírnit státní kontrolu církve (zejména 77 organických článků).⁴⁶ Většina fran-
couzského episkopátu ovšem stále považovala stav za příznivý, což lze dobře pochopit
po neblahých zkušenostech s revolučními časy. Vrcholem církevní servilnosti bylo
přijetí státem koncipovaného katechismu, který deklaroval povinnou úctu katolíků
k osobě Napoleona a státní správě.⁴⁷

Pokud se postupně vztahy mezi francouzskou církví a napoleonským režimem
zhoršovaly, bylo to především v důsledku zbytečného císařského nátlaku na Svátý
stolec. Napoleon, přesvědčený o své převaze a právě eliminující odpor Rakouska
(Bratislavský mír z prosince 1805 a rozpad Svaté říše římské v srpnu 1806), Pruska
a Ruska (mír v Tylži v červenci 1807), žádal po papeži jednoznačnou podporu Francie
včetně připojení se k protianglické lize a přijetí řady dalších opatření. Pius VII. se
snažil zbytečně neprovokovat a v červnu 1806 uvolnil na francouzský nátlak z úřadu
státního sekretáře Ercola Consalviho, ale současně se nehodlal vzdát své neutra-
lity. Napoleonova reakce byla přehnaně nekompromisní – v únoru 1808 obsadila
francouzská vojska Řím a ultimativně požadovala přijetí všech francouzských po-
žadavků. Papež však zůstal neústupný, a dokonce vyhlásil exkomunikaci nad těmi,
kdo se dopustili útoku na Církevní stát (bula *Quam memorandum*). V patové situaci
se Napoleon rozhodl pro nátlakovou politiku. Papeže zajal a držel ho v internaci
bez jakéhokoliv kontaktu s kurií v Savoně (do roku 1812) a následně na zámku ve
Fontainebleau. Zbytek kuriálních kardinálů i některé generální představené řeholí
převezl přímo do Paříže s cílem odtud kontrolovat řízení celé katolické církve. To
již bylo vnímáno jako překročení všech pravomocí. Papež a většina kurie se přesto
nepoddala – papež nadále odmítal politické ústupky a jako projev vzdoru přestal
potvrzovat Napoleonovy návrhy na nové francouzské biskupy, takže zanedlouho
téměř třetina diecézí neměla legitimní vedení.⁴⁸

Zajímavé na celé situaci bylo, že dosud vstřícní francouzští biskupové si netroufli
postupovat proti papežově vůli. Nezměnila na tom nic ani velká biskupská synoda,
kterou císař svolal v červnu 1811 do Paříže, aby zde v duchu konciliarismu demonstro-
val limity papežské autority. Většina biskupů, mimo francouzských i italských či německých,
se neodhodlala k otevřené vzpouře. Navíc se proti císařské politice stavělo rostoucí
množství kléru i laiků, což vyžadovalo od Napoleona promyšlenější postup. Načas

⁴⁶ Více k papežovu pobytu v Paříži včetně korunovace a jednání srov. Ticchi, J.-M. *Le voyage de Pie VII à Paris pour le sacre de Napoléon (1804–1805): religion, politique et diplomatie*. Paris: Champion, 2013.

⁴⁷ Srov. Latreille, A. *Le catéchisme impérial de 1806: études et documents pour servir à l'histoire des rapports de Napoléon et du clergé concordataire*. Paris: Belles Lettres, 1935.

⁴⁸ Přehledně k tématu srov. O'Dwyer, M. M. *The papacy in the age of Napoleon and the Restoration: Pius VII, 1800–1823*. Lenham: University Press of America, 1985, s. 83–124.

Zrušení církevního státu Napoleonem (1809)

Po zvážení toho, že když císař Karel Veliký, císař Francouzů a náš vznešený předchůdce, dal římským biskupům darem různá území, udělil jim je jako léna, aby tak zajistil svým poddaným klid, aniž však Řím přestal být součástí jeho říše; s uvážením toho, že od té doby spojení duchovní a světské moci bylo a do tohoto okamžiku je pramenem stálých rozepří, že papežové až příliš často využívali vlivu jedněch, aby podporovali troufalost druhých, a že duchovní záležitosti, které jsou svou povahou neměnné, byly takto směřovány se záležitostmi světskými, které se mění podle okolností a dobové politiky; konečně s uvážením, že bylo bezvýsledné všechno, co jsme navrhovali v zájmu bezpečnosti našich armád, v zájmu klidu a blaha našich národů k tomu, abychom sladili důstojnost a neporušenost naší říše se světskými nároky suverénních papežů, nařídili jsme:

1. Papežské státy jsou spojeny s Francouzskou říší.
2. Město Řím, první sídlo křesťanstva [...] je prohlášeno císařským a svobodným městem. Jeho vláda a správa bude upravena samostatným dekretem.
3. Památníky římské velikosti mají být uchovány a udržovány na náklady našeho pokladu.
4. Veřejný dluh se prohlašuje za říšský dluh.
5. Skutečné příjmy papeže mají obnášet dva miliony a mají být prosty všech břemen a poplatků.
6. Usedlosti a paláce Svatého stolce nemají být podrobeny žádným daním, soudním výměrům a vyšetřováním a mají vůbec požívat zvláštních svobod.

Zdroj: Upraveno dle originálu, viz Stemberger, G. a kol.
2000 let křesťanství, s. 571.

byla jednání přerušena v důsledku tažení do Ruska (jež ostatně skončilo naprostou katastrofou). Po návratu císař potřeboval posílit svoji pozici, a proto s novou intenzitou vyžadoval od Pia VII. ústupky. Papež, řadu měsíců nemocný a zcela postrádající relevantní informace, skutečně souhlasil s částí požadavků (dohoda z Fontainebleau z ledna 1813). Záhy však vše odvolal, zejména z obavy před negativní reakcí zbytku katolíků.⁴⁹ Napoleon se chystal takové jednání potrestat, ale následné vojenské porážky mu neumožnily cokoliiv změnit.⁵⁰ Zatímco císař byl nucen na konci března 1814 abdikovat a následně odešel do exilu na ostrov Elba, papež se 24. května za jásotu lidu vrátil do Říma. Nic na tom nezměnil ani opětovný Napoleonův pokus o návrat (tzv. stodenní císařství).⁵¹ Boje skončily a katolická církev získala možnost obnovit své pozice; teprve další vývoj však měl prokázat, zda dokáže nové situace využít.

⁴⁹ Srov. Profizi, Ch. La prigionia di Pio VII a Fontainebleau: 19 giugno 1812–23 gennaio 1814. In: Spinelli, G. (ed.). *Pio VII papa benedettino nel bicentenario della sua elezione*, s. 363–379.

⁵⁰ K tématu je zásadní práce Plongeron, B. *Des résistances religieuses à Napoléon (1799–1813)*. Paris: Letouzey & Ané, 2006, v češtině se v krátkosti věnuje vzájemným vymezováním Napoleona a Pia VII. Wintr, S. *Napoleon Bonaparte a jeho soupeři*. Praha: Libri, 2007, s. 250–253.

⁵¹ Ke konci Napoleonovy vlády srov např. MacKenzie, N. I. *The escape from Elba: the fall and flight of Napoleon, 1814–1815*. New York: OUP, 1982.

1.2 Katolická církev v době restaurace a romantismu

Pohled na katolickou církev po Napoleonově pádu nabízel značně neuspořádaný obraz. Církevní i společenské poměry v mnoha zemích byly neutěšené, a to jak po organizační a personální stránce, tak s ohledem na religiozitu obyvatelstva. Katolická církev přišla o značnou část svého majetku i pravomocí a jen obtížně se vracela do oblastí veřejného života, kde dříve dominovala. Zejména tam, kde francouzský vliv prosadil revoluční zákonodárství, tj. mimo samotné Francie hlavně na Apeninském poloostrově, v oblasti dnešního Beneluxu a ve Švýcarsku, se musela církev smířit s výrazně skromnějšími podmínkami působení a nyní spíše vyčkávala, co jí nové okolnosti umožní. Představa silně sekularizované společnosti by však byla zavádějící. Předchozích dvacet let bylo doprovázeno četnými zmatky a zvraty a celková nejistota nejednou vyústila v masový nárůst odporu k revolučním změnám. Na venkově se v mnoha regionech upevnila přirozená vazba obyvatelstva k náboženství a rovněž ve městech, kde bylo odstraňování náboženských prvků pro revoluční správu snazší, se utvořila malá, ale o to uvědomělejší vrstva katolíků, kteří zůstávali věrní křesťanské víře a nyní rozvinuli společně s klérem nové aktivity. Příkladem může být obnova církevního působení ve Francii po uzavření konkordátu, jenž navzdory různým komplikacím umožnil postavit katolictví na silnější organizační základy a posílil propojení episkopátu a kléru s římským centrem.

Nejednalo se pouze o obnovné snahy. Nemalá část evropského katolicismu zůstala větších otřesů uchráněna či dokonce získala nové podněty v důsledku boje proti francouzské nadvládě. Především země habsburského soustátí, popř. království na Pyrenejském poloostrově (Španělsko, Portugalsko) si udržely stávající strukturu propojení církve se státem a činnost církevních institucí včetně klášterů výrazně neomezovaly. Dokonce došlo k nemalému vzrůstu kléru a pozornosti propůjčované katolickému náboženství v důsledku emigrace vyhnaných kněží a řeholníků. Rakouské kláštery, dosud uzavřené v duchu josefinismu před cizím vlivem, se staly útočištěm francouzských, belgických či italských spolubratří, a ne jinak tomu bylo na úrovni biskupství či kapitul. Specifickým případem je potom Anglie, kam směřovaly stovky až tisíce katolických emigrantů. Přední protestantská mocnost, která se jen o několik málo let dříve poprvé uvolila k dílčí toleranci katolíků,⁵² se nyní ochotně ujala zahraničních uprchlíků a v roce 1791 schválila další zmírňovací zákon, jenž poskytoval katolíkům nové svobody, především právo na veřejné katolické bohoslužby. To umožnilo otevřené působení katolického školství a kléru a vedlo ke zřízení církevních institucí. Pokud uvážíme, že ve stejné době se jednotlivé části Britských ostrovů propojily do jednoho celku (zákon o unii vytvářející Spojené království Velké Británie a Irska

52

První oficiální posun přišel v roce 1778, kdy byl schválen katolický úlevový zákon (*Catholic Relief Act*), který dovolil katolíkům vlastnit majetek, zdědit půdu a vstoupit do armády za předpokladu, že složíli přísahu věrnosti.

platný od roku 1801), vyvstala současně další perspektiva pro emancipaci irského katolického obyvatelstva.⁵³

Katolická část evropské společnosti tak stála před různými výzvami a hledala své místo v nových politických a teritoriálních podmínkách. Po zániku menších církevních států se proměnily podmínky v německé oblasti, kde se stalo vedle Rakouska novým hegemonem územně rozšířené Prusko. Připojením nových regionů na západě (Porýní) i východě (polská území) se výrazně zvýšil počet katolíků, jejichž práva nebylo možné ignorovat. Kalvíniští Hohenzollernové se přesto snažili udržet katolické obyvatelstvo pod přísnou kontrolou a pruské úřady regulovaly náboženský život v téměř josefínském duchu. Totéž v principu platí o situaci katolíků po začlenění bývalého Rakouského Nizozemí do jednotného Nizozemského království (1815). Nizozemský vládce se obával přílišné emancipace jižních katolických regionů a zavedl řadu restrikcí především proti katolickému školství. V důsledku však spíše přispěl k rostoucí nespokojenosti obyvatelstva, kterou nezmírnilo ani uzavření konkordátu se Svatým stolicí (1827).⁵⁴ V roce 1830 povstalo katolické obyvatelstvo, úzce spolupracující s liberální částí společnosti, proti neoblíbenému králi Vilémovi I. a dosáhlo nezávislosti (vznik samostatného Belgického království).⁵⁵ Zorientovat se v nových poměrech a nalézt optimální postup v jednotlivých zemích nebylo tudíž snadné, současně se ale nabývaly nečekané možnosti a perspektiva obnovy církevního vlivu uvnitř evropské společnosti.

Odpovědnost za další směřování evropského katolicismu ležela primárně na bedrech papežské kurie. V první fázi se papež Pius VII. snažil dosáhnout plného

⁵³ K tématu srov. Bellenger, D. A. Strangers and Brothers: the Émigré Clergy of the French Revolution in Great Britain and Their Impact. *Litteraria Pragensia: Studies in Literature & Culture* 29 (2019), č. 57, s. 91–101, či Týž. The English Catholics and the French Exiled Clergy. *Recusant History* 15 (1980), č. 3, s. 433–451.

⁵⁴ Konkordát, jenž částečně obnovil pro severní provincie diecézní biskupskou strukturu (diecéze Amsterdam a Hertogenbosch), nebyl fakticky naplněn, neboť narážel na odpor řady protestantských politiků i samotného krále. To vše v důsledku jen zhoršilo katolicko-protestantské soužití. K tématu srov. Van den Hole, L. Das Verhältnis von Kirche und Staat in Belgien, s. 404–405, popř. Hrdina, I. A. *Dějiny pramenů kanonického práva*. Praha: Karolinum, 2022, s. 179.

⁵⁵ Vznikem samostatného belgického státu se zabývá např. Petri, F. Belgien, Niederlande, Luxemburg von der Französischen Zeit bis zum Beginn der Deutschen Einigung 1794–1865. In: Busmann, W. (ed.). *Handbuch der europäischen Geschichte*. 5. díl: *Europa von der Französischen Revolution zu den nationalstaatlichen Bewegungen des 19. Jahrhunderts*. Stuttgart: Klett-Cotta, 1981, s. 946–967; ke konfesním aspektům srov. především sborník Braive, G. – Lory, J. (eds.). *L'Église et l'état à l'époque contemporaine*. Bruxelles: Facultés Univ. Saint-Louis, 1975; Schneider, B. *Katholiken auf die Barrikaden?: europäische Revolutionen und deutsche katholische Presse 1815–1848*. Paderborn: Schöningh, 1998, s. 263–307, popř. Van den Hole, L. Das Verhältnis von Kirche und Staat in Belgien, s. 405–410.

mezinárodního uznání u vítězných států protinapoleonské koalice a žádal pro postižené katolické instituce podporu a toleranci. Klíčovým fórem pro obhájení katolických pozic se stal Vídeňský kongres (1814–1815), kam se sjeli zástupci všech důležitých zemí a kde se mělo rozhodnout o poválečném uspořádání poměrů. Papež sem vyslal svého nejlepšího diplomata, již dříve osvědčeného Ercola Consalviho, který se opětovně ujal vedení státního sekretariátu. Jeho klíčovým úspěchem byl souhlas všech účastníků s obnovením Církevního státu. Následně zahájil dvoustranná jednání s řadou přítomných vyslanců a snažil se dohodnout úpravu církevních poměrů v jednotlivých státech; byť nebyl vždy úspěšný, podařilo se mu přinejmenším dosáhnout navázání kontaktů a zajištění prvních přijatelných podmínek pro obnovu církevního života v jednotlivých evropských zemích.⁵⁶ Otázkou však zůstávalo, jakým způsobem nasměřovat hájení katolických zájmů navenek i vnitřní fungování církevního organismu, popř. jak se postavit ke stěžejním otázkám občanských práv, rodícího se nacionalismu či míry propojení „trůnu a oltáře“.⁵⁷

Souhrnný pohled na priority pontifikátu Pia VII. v ponapoleonské době prokazuje schopnost vedení katolické církve poměrně flexibilně reagovat na mnohé důležité výzvy. Papež se těšil všeobecnému respektu a svoji pozici využil k prosazení vytčených cílů; naopak myšlenky směřující ke svolání koncilu, který by otevřel diskusi nad stavem a směřováním katolické církve, rychle zapadly. Většinu politických záležitostí, jak na mezinárodním poli, tak při obnově Církevního státu, přenechal státnímu sekretáři Consalvimu. Ten pokračoval v sérii vyjednávání s jednotlivými státy a usiloval o uzavření přijatelných konkordátních smluv.⁵⁸ Současně zahájil reformy, které měly přispět k modernizaci poměrů uvnitř papežských enkláv (motu proprio *Quando per*

⁵⁶ K tématu lze doporučit třídílnou komentovanou edici Roveri, A. *La missione Consalvi e il Congresso di Vienna*. Roma: Ist. Storico Italiano per l'Età Moderna e Contemporanea, 1970–1973, popř. studii Cantu, F. „Parlare fra i denti“: gli entretiens diplomatiques del cardinale Consalvi al Congresso di Vienna (1814–1815). In: Andretta, S. (ed.). *Paroles de négociateurs. L'entretien dans la pratique diplomatique de la fin du Moyen Age à la fin du XIXe siècle*. Roma: Ecole Française de Rome, 2010, s. 355–374.

⁵⁷ Srov. Plongeron, B. *Zrození republikánského křesťanství*, s. 85–87.

⁵⁸ Úspěšně se podařilo uzavřít konkordáty např. s Bavorskem (5. června 1817) či Královstvím obojí Sicílie (16. února 1818), přičemž u obou se papežství primárně snažilo zajistit podmínky svobodného působení kléru a katolického školství. Dosažené úspěchy se však nejednou ukázaly být značně nejisté. Bavorský konkordát, ustupující králi v otázce jmenování biskupů či schvalování církevních výnosů, byl následně ještě limitován dalšími státními nařízeními v duchu organických článků. Obdobně dohodnuté úpravy francouzského konkordátu z roku 1817, jež měly zvýšit počet katolických diecézí, byly odmítnuty oběma komorami francouzského parlamentu, takže nikdy nevstoupily v platnost. Srov. Gough, A. *Paris et Rome: Les Catholiques Français et le Pape au XIXe Siècle*. Paris: Éditions de l'Atelier, 1996, s. 43–84, popř. rámcově k těmto konkordátním smlouvám Hrdina, I. A. *Dějiny pramenů kanonického práva*, s. 179.

ammirabile disposizione z července 1816). Výsledkem bylo nejen nové organizační rozčlenění Církevního státu na 17 územních jednotek, ale rovněž vytvoření nového pozemkového katastru a modernizace zákonodárství. V jistém smyslu se papežští úředníci inspirovali předchozím francouzským zákonodárstvím, tyto reformy však neznamenal žádný příklon k liberalismu a demokratizaci veřejného života. Consalvi spíše reagoval na zadluženost a zastaralost papežské správy a hledal cesty ke zlepšení fungování církve. V praxi zaváděná opatření alespoň částečně přiblížila Církevní stát žádoucí podobě státní správy a přispěla ke zvýšení životní úrovně obyvatel včetně takových kroků, jakými bylo např. ustanovení o povinné vakcinaci. Míra modernizace stále výrazně zaostávala za většinou evropských zemí, což bylo dáno principiálním odmítáním většiny opatření spojených s předchozí revoluční dobou. Příkladem může být ostražitost, s níž církev přistupovala k postulátům konstitucionalismu a národního sjednocení, což papežství prokázalo mj. jasným odsouzením tajných spolků, zednářství a karbonářů (encyklika *Ecclesiam a Jesu Christo* z roku 1821).⁵⁹

Samotný papež Consalviho směr plně podporoval a bránil svého sekretáře proti kritice konzervativnějších členů kurie. Svoji prioritu spatřoval mimo politické záležitosti v oblasti náboženské reformy. Chápal, že nová doba vyžaduje adekvátní opatření a v mnoha směrech deklaroval rozchod s překonanými postoji, např. když podpořil platnost heliocentrické koncepce.⁶⁰ Nic to ovšem neměnilo na jeho přesvědčení, že církev má být především nositelkou náboženských a morálních hodnot, které musí mít přednost před jakoukoliv politickou či hospodářskou modernizací, zejména pokud by vedla ke zpochybnění společenských základů. Nejdůležitější pro něj byla obnova lidové religiozity a nepochyboval o tom, že žádoucí směr má udávat římská církev pod jeho vedením. Mocenský a organizační kolaps církevních institucí v mnoha zemích však vnímal i jako příležitost usnadňující odklon od překonaných církevních

⁵⁹ K tématu srov. dvě zásadní práce Massima Petrocchiho: *La Restaurazione, il cardinale Consalvi e la riforma del 1816*. Firenze: Le Monnier, 1941, a *La Restaurazione romana (1815–1823)*. Firenze: Le Monnier, 1943. K boji proti vnitřní opozici srov. Reinerman, A. J. Metternich and the Papal Condemnation of the Carbonari. *The Catholic Historical Review* 44 (1969), s. 55–69, či Bernardo, F. di. Le società segrete e la Chiesa nella prima metà dell'Ottocento italiano. In: Leflon, J. (ed.). *Storia della Chiesa*. 20. díl, 2. část: *Restaurazione e crisi liberale (1815–1846)*. Torino: S.A.I.E., 1975, s. 1069–1083. Česky v základu Halas, F. X. *Fenoménu Vatikán*, s. 249–250.

⁶⁰ Vše odstartovala kauza knihy římského profesora astronomie Giuseppeho Settelea, který ve svém díle *Elementi di Astronomia* označil heliocentrismus za jediný platný princip. S ohledem na stále platné rozhodnutí Svatého oficia v této záležitosti ale Kongregace římské a obecné inkvizice odmítla dát knize schválení (*imprimatur*). Autor se odvolal přímo k papeži a ten mu dal za pravdu, což přimělo papežské úřady propříště již heliocentrismus oficiálně neodmítat. Přehledně k tématu srov. Maffei, P. *Giuseppe Settele, il suo diario e la questione galileiana*. Foligno: Edizioni dell'Arquata, 1987.

forem starého řádu, charakteristických pro *ancien régime*, a umožňující obnovu náboženského života bez předchozích „deformací“. Na druhou stranu nemínil připustit nahrazení starých pořádků ještě horšími „novátorskými“ přístupy a pro dosažení katolické restaurace musel opakovaně přistupovat na řadu kompromisů, jako např. při stanovení podmínek fungování katolické církve v Rakouském císařství.⁶¹ V očích současníků mohlo papežovo konání a výroky vyznívat jako opětovné přihlášení se k předešlé spolupráci s konzervativními monarchiemi, ale tím bychom se dopouštěli přílišného zjednodušení.

Hranice papežovy ochoty spojit směřování katolické církve s restauračními silami vyniknou na příkladu vyjednávání o připojení k tzv. Svaté alianci. Ta propojovala vícero monarchií v čele s Ruskem, Rakouskem a Pruskem na principu křesťanské vzájemnosti a deklarovala nepřipustit jakékoliv ohrožení osvědčených hodnot, na nichž podle ní stála evropská civilizace. V tomto ohledu papež s projektem souhlasil, zejména pokud obnova Evropy byla prezentována v duchu opětovného respektu ke křesťanským principům. Měl však pochybnosti o praktických krocích sdružených mocností a netoužil po tom, aby se Svatý stolec stal předmětem politického vměšování. Neskrýval svoji nedůvěru k úmyslům ruského cara Alexandra I., kterého podezíral ze snahy určovat další směřování kontinentu. Papežští diplomati proto nabídku vstupu do aliance odmítli a „spokojili se“ s projednáváním konkrétních záležitostí, u nichž si ale zachovávali právo na vlastní rozhodnutí.⁶²

Smlouva o Svaté alianci (26. září 1815)

Ve jménu přesvaté a nerozdílné Trojice.

Jejich Veličenstva císař rakouský, král pruský a císař veškeré Rusi došli v důsledku velkých událostí, které v Evropě vyznačovaly běh posledních tří let, a zejména v důsledku dobrodiní, kterými Božská prozřetelnost ráčila obšťastnit jejich státy, jejichž vlády jí jediné věnovaly svoji důvěru a naději, k naprostému přesvědčení, že je nezbytné určit zásady, jež by si mocnosti osvojily ve svých vzájemných vztazích v duchu nejvyšších pravd, jež nás učí věčné náboženství Boha spasitele.

⁶¹ Dohoda vyšla z jednání, která byla završena v rámci návštěvy císaře Františka I. v červnu 1819 v Římě. Papež se musel smířit s tím, že rakouský stát neustoupí z josefínského konceptu podřízenosti a kontroly církve. V daném okamžiku to byla záruka zachování společenského a hodnotového vlivu katolicismu, který se skrze propojení s veřejnou mocí stal garantem papežem propagované duchovní obrody. Císař naopak připustil větší propojení rakouských biskupů s římským centrem, čímž se částečně otevřel prostor pro pronikání kuriálního centralismu. K tématu srov. Bělina, P. – Hlavačka, M. – Tinková, D. *Velké dějiny země Koruny české*. Sv. XI.a (1792–1860). Praha/Litomyšl: Paseka, 2013, s. 224–236.

⁶² Např. v rámci jednání lublaňského kongresu (1821) dostal papežský zástupce Giuseppe Spina pokyn, aby se navrátil do Říma a neasistoval u rozhodnutí ve prospěch alianční intervence do Království obojí Sicílie. Obdobně nezávisle se choval i při následujícím kongresu ve Veroně.

Čl. 1. Podle slov Písma svatého, která přikazují všem lidem, aby se na sebe navzájem dívali jako na bratry, tři panovníci uzavírající tuto smlouvu zůstanou spojeni svazky opravdového a neoddělitelného bratrství a budou se považovat za lidi stejné vlasti. Poskytnou si za všech okolností a všude podporu, pomoc a posilu; shlížejíce na své poddané a armády jako otcové na rodinu, budou je vést ve stejném duchu bratrství, který je naplňuje, aby chránili náboženství, mír a spravedlnost.

Čl. 2. Důsledkem toho jedinou platnou zásadou [...] bude [...] považovat se všichni za členy jednoho a téhož národa křesťanského. Tři spojení vladaři se pak považují pouze za povolání Prozřetelnosti, aby vládli třem větvím stejné rodiny, totiž Rakousku, Prusku a Rusku, a tak vyznávají, že křesťanský národ, jehož část oni i jejich národy tvoří, nemá ve skutečnosti jiného vladaře než toho, jemuž jedinému patří plně moc, protože jenom v něm jsou všechny poklady lásky, vědy a nekonečné moudrosti, totiž Boha, našeho božského Spasitele Ježíše Krista, nejvyšší Slovo a Slovo života [...].

Čl. 3. Všechny mocnosti, které se budou chtít slavnostně přihlásit k posvátným zásadám [...] budou přijaty do této Svaté aliance spěšně a s láskou.

Zdroj: Polišínský, J. *Opavský kongres roku 1820 a evropská politika let 1820–1822*.

Ostrava: Krajské nakladatelství, 1962, s. 166–168.

Jak tedy máme chápat směřování papežské politiky v tomto období? Zjednodušeně lze hovořit o široce pojatém projektu oživení náboženského života v duchovní i praktické podobě. Papež věřil, že po zkušenostech s revolučními zmatky se Evropa znovu přikloní ke křesťanským zásadám a docení roli katolické církve ve společnosti. Současně nepochyboval o nutnosti oprostít se co nejvíce od státního zasahování do církevních záležitostí. Consalvi měl vyjednat takové podmínky fungování lokálních církví, které by tuto nezávislost co nejvíce garantovaly. Pokud tedy např. ve Francii, Německu či v jižní Itálii rostl tlak na podřízení katolických institucí státu, nemohl to papež schvalovat. Naopak – cílem bylo shromáždit pod papežovo vedení zbytek katolického tábora a prezentovat navenek katolicismus jako jedinou cestu hodnou následování. Papež vystupoval jako umírněný, ale současně pevný zastánce obnovené religiozity a nabízel rozvrácené Evropě správný směr. Demonstrování hlavních projevů katolické zbožnosti, ať už to bylo obnovování různých svátků a liturgických prvků či slavnostní vyhlásování kanonizací, mělo tuto myšlenku viditelně symbolizovat.⁶³

Papež se mohl v tomto ohledu spolehnout na podporu nemalé části kardinálského kolegia a většinu katolického kléru. Samozřejmě zde byla část duchovenstva, která byla pevně přesvědčena, že bez úzké vazby na katolické monarchie se ničeho nedosáhne a deklarovaná suverenita katolické církve je spíše nereálným snem. Tato linie se prosazovala především v rakouské monarchii, kde ji reprezentoval tzv. Hofbaureuven kroužek, sdružující konzervativně smýšlející kleriky a laiky s jasným distancem od jakéhokoliv katolického modernismu. Tito katolíci se snažili o dosažení dohody

63

Srov. O'Dwyer, M. M. *The papacy in the age of Napoleon and the Restoration*, zejména s. 147–174.

**Portrét redemptoristy
Klementa M. Hofbauera**
(Zdroj: commons.wikipedia.org)

mezi papežstvím a rakouským státním katolicismem a věřili, že v rozvrácené a hodnotově znejistělé době není prostor pro žádné vzájemné vymezování církve a státu.⁶⁴ Duchovní vůdce skupiny, redemptorista českého původu Klemens Maria Hofbauer († 1820), šel těmito snahám vzorem a demonstroval ve své činnosti prototyp nepříliš vzdělaného, ale nesmírně obětavého a pastoračně aktivního kněze, který je svému okolí majákem pro mravní i politické konání („Apoštol Vídne“).⁶⁵

Přinejmenším do počátku třicátých let 19. století prokazovala papežská linie značnou dynamičnost a soustředění na mravní i religiózní obnovu představovalo

⁶⁴ K tématu srov. Till, R. *Hofbauer und sein Kreis*. Wien: Herold, 1951, v češtině prezentují souvislosti např. Bělina, P. – Hlavačka, M. – Tinková, D. *Velké dějiny země Koruny české*. Sv. XI.a, s. 226–230.

⁶⁵ K osobě a působení K. M. Hofbauera srov. především Weiß, O. Klemens Maria Hofbauer, Repräsentant des konservativen Katholizismus und Begründer der katholischen Restauration in Österreich. *Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte* 34 (1971), s. 211–237, popř. Týž. *Begegnungen mit Klemens Maria Hofbauer (1751–1820)*. Regensburg: Pustet, 2009. Využít lze i dvě překladové práce Heinzmann, J. *Svatý Klement Maria Hofbauer*. Řím: Křesťanská akademie, 1989, a Dudel, E. *Klement Maria Hofbauer*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001.

jednoznačnou prioritu. Vše umocňovala dobová atmosféra romantismu a rodícího se ultramontanismu, nahlízející na křesťanství jako na garanta evropského civilizačního rámce, počínaje vzděláním a uměním a konče mravními hodnotami. Ani stoupenci úzké spolupráce katolické církve s restauračními režimy nezpochybňovali primární roli papežství, což propůjčovalo celému hnutí silně papalistické vyznění. Myslitelé jako François-René de Chateaubriand († 1848)⁶⁶ či Joseph de Maistre († 1821)⁶⁷ dokázali nadchnout široké vrstvy společnosti pro znovunalézání hluboké křesťanské religiozity a současně propůjčili katolicismu prvky pozapomenuté autenticity duchovního života.⁶⁸ Jakkoliv se jednalo o značně zkreslený a nekritický obraz, není sporu o tom, že zasáhl mnoho vzdělaných a vlivných lidí, kteří své „prozření“ demonstrovali veřejnou konverzí ke katolické víře.⁶⁹

Souhrnně hovoříme o zrodu tzv. ultramontanismu, široce pojatého duchovního hnutí, které vidělo obrodu církve a společnosti v soustředění všech sil kolem středobodu pozemského katolictví – papeže.⁷⁰ Pouze on svojí morální autoritou a duchovní nadřazeností

⁶⁶ Nejedná se pouze o Chateaubriandovo dílo *Duch křesťanství neboli Krásy křesťanského náboženství* (1802), ale i o mimořádně oblíbené novely *Atala* (1801) a *René* (1802), vnášející do vnímání křesťanství citovost, jež ústila až do neskrývané vášně – autor zde ukazoval křesťanskou víru, hodnoty i instituce jako odpověď na hledání naplnění a pochopení lidského osudu. K tématu srov. Grimm, R. R. *Wendezeiten, Revolution und Poesie: François-René de Chateaubriand*. *Jenaer Universitätsreden* 15 (2005), s. 41–70, popř. souhrnně Clément, J.-P. *Chateaubriand: biographie morale et intellectuelle*. Paris: Flammarion, 1998.

⁶⁷ Klíčovým dílem se stala jeho kniha *O papeži* (*Du Pape*, 1819), zaujal ovšem již mnohem dříve ve svých *Úvahách o Francii* (*Considérations sur la France*, 1796).

⁶⁸ Srov. Petráček, T. *Moderna, laická, církev: fenomén francouzské církve v 19. a 20. století*. *Salve* 19 (2009), č. 4, s. 10, popř. Halas, F. X. *Fenomén Vatikán*, s. 246–247.

⁶⁹ Např. jedna z klíčových postav německého romantismu a mj. syn protestantského pastora Friedrich Schlegel († 1828), hrabě Friedrich Leopold zu Stolberg († 1819), popř. obdobně smýšlející Adam Müller († 1829). K tématu srov. Pignatelli, G. *Aspetti della propaganda cattolica a Roma da Pio VI a Leone XII*. Roma: Ist. per la Storia del Risorgimento Italiano, 1974, zejména 4. a 7. kapitola (s. 149–204 a 255–314), či studii Weitlauff, M. *Die Konversion des Grafen Friedrich Leopold zu Stolberg zur katholischen Kirche (1800) und seine „Geschichte der Religion Jesu Christi“ (1806–1818)*. In: Bischof, F. X. – Ries, M. (eds.). *Kirche zwischen Aufbruch und Verweigerung*, s. 1–49. Z české literatury lze doporučit rozsáhlou reflexi německého konzervativismu Urválek, A. a kol. *Dějiny německého a rakouského konzervativního myšlení*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2009, zejména s. 21–43, 61–80.

⁷⁰ K pojmu srov. Blaschke, O. *Die „Erfindung des Ultramontanismus“ samt dergleichen „Wortmachereyen“: ein historischer Grundbegriff zwischen Schmähwort und Ehrentitel (1691–1960)*. *Historisches Jahrbuch* 142 (2022), s. 352–400, popř. přehledně Conzemius, V. *Ultramontanismus*. In: Balz, H. (ed.). *Theologische Realenzyklopädie*. 34. díl. Berlin: De Gruyter, 2002, s. 253–263.

mohl být jistotou v neklidné době změn a revolucí. Hnutí explicitně usilovalo o uznání papežské neomylnosti v oblasti věrouky a mravních zásad, přičemž odkazovalo právě na kontinuitu papežem prezentovaných postojů a význam římské křesťanské tradice. Ideově ultramontanismus čerpal jak ze spisu *Du pape* (1819) výše uvedeného Josefa de Maistreho a rozsáhlé publicistické činnosti francouzského kněze Félicitého Roberta de Lamennaise, zejména z díla *Esej o lhostejnosti v náboženských záležitostech* (*Essai sur l'indifférence en matière de religion*, 1817–1823), ale pod vlivem romantismu se stále více oživovaly také reminiscence na středověkou harmonii politiky a nábožensky jednotného světa – to vše v opozici k individualismu a názorovému relativismu.⁷¹

Obnova křesťanské civilizace dle ultramontánních představ

Není veřejných mravů ani národního charakteru bez náboženství; není evropského křesťanství bez katolictví; není křesťanské pravdy bez katolicismu; není katolictví bez papeže; není papeže bez nejvyšší moci, spjaté s jeho osobou.

Zdroj: Citát slov hraběte Arsèna O'Mahonyho z roku 1826. Cit. dle Plongeron, B. *Zrození republikánského křesťanství*, s. 86–87.

Pius VII. dokázal tyto tendence využít, přesvědčen o nezastupitelném místě katolické církve ve společnosti. Současně pochopil, že spojení katolické církve s odkazem minulých staletí nemusí být vždy vnímáno negativně jako projev zpátečnictví. Naopak, návaznost na minulost mohla být prezentována v duchu vědomé kontinuity a předávání trvalých hodnot. Jako jeden z prvních papežů se např. soustředil na vědomou obnovu a prezentaci antických památek. Myšlenka byla zřejmá – křesťanství přijalo antickou minulost včetně vzdělanosti a četných ideálů a dále je rozvinulo a předalo dalším generacím. Starost o antickou minulost tak představovala i sebeidentifikaci s jejím civilizačním přínosem. Již krátce po svém zvolení a příchodu do Říma se Pius VII. začal zajímat o umění a zkrášlení města. Významnou roli zde sehrál vrchní kurátor církevních uměleckých sbírek a geniální sochař Antonio Canova († 1822), který se mj. podílel ve Vatikánu na uspořádání sbírky římských bust a soch (dnes Muzeum

71

Přehled a základní rozbor klíčových ideových textů ultramontanismu přináší např. Maire, C. L. *Quelques mots piégés en histoire religieuse moderne: jansénisme, jésuitisme, gallicanisme, ultramontanisme*. *Annales de l'Est, Association d'historiens de l'Est* (2007), č. 1, s. 13–43, zejména s. 33–43, rozbor problematiky potom Poulat, É. *Église contre bourgeoisie. Introduction au devenir du catholicisme actuel*. Paris: Éditions Casterman, 1977, česky potom Lill, R. *Ultramontanismus: orientace církve na papeže v 19. století*. *Teologický sborník* 8 (2002), č. 1, s. 63–74. V širším kontextu českého a německého prostředí lze poukázat na publikaci Fasora, L. – Kunštát, M. – Pavlíček, T. a kol. *Papežství a fenomén ultramontanismu v českých zemích*. Praha: Academia, 2019, popř. ve vztahu k formování papežského primátu Schatz, K. *Dějiny papežského primátu*, zejména s. 151–159.